

Д. Н. ХОРОШКОВСЬКА, Г. І. ОХОТА

УКРАЇНСЬКА МОВА

3

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11—1248 від 01.04.2003 р.)

Художники:
О. Є. Коркіщенко, І. П. Васильєва

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— межа матеріалу до кожного уроку

— домашнє завдання:

— звичайної труднощі

— складніше

— рубрика «Цікаво знати!»

Хорошковська О. Н.
Х82 Українська мова: Мова і мовлення. Правопис: Підруч. для
3 кл. шкіл з рос. мовою навч./О. Н. Хорошковська, Г. І. Охота
— К.: Промінь, 2003.— 128 с.

ISBN 966-8512-00-6

ББК 81.2 УКР-922

ISBN 966-8512-00-6

© О. Н. Хорошковська, Г. І. Охота, 2003
© Видавництво «Промінь», художнє оформ-
лення, 2003

Велична, щедра і прекрасна мова.
Прозора й чиста, як гірська вода,
це України мова барвінкова,
така багата й вічно молода.

Юлія Косинська

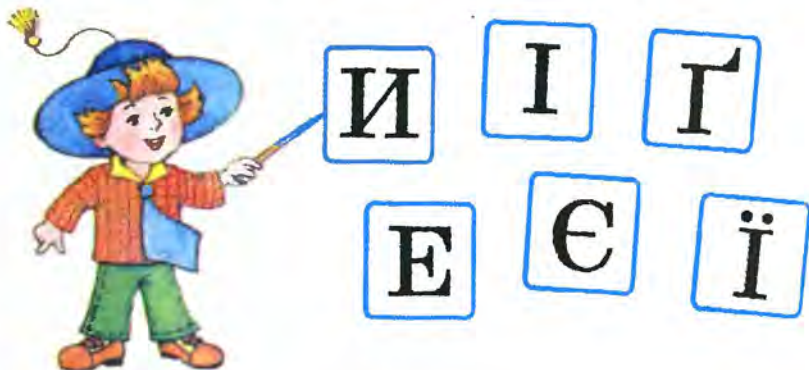

ЗВУКИ І БУКВИ

§ 1. Усне й писемне мовлення

1. Розглянь малюнок і допоможи Незнайкові.

2. Прочитай. Подумай. Дай відповідь.

Ви прийшли до школи. У вас гарний настрій. Вітаєте один одного, розповідаєте, про щось розпитуєте самі. Яким мовленням ви користуєтесь — усним чи писемним?

3. 1. Усне мовлення має свої правила. Прочитай і запам'ятай їх.

Коли розмовляєш з кимось, тон мовлення має бути ввічливим, голос не дуже гучним¹, але й не тихим. Слова треба вимовляти чітко, не дуже швидко, але й не дуже повільно.

Коли розмовляєш з кимось або слухаєш когось, треба дивитися на співбесідника.

Коли слухаєш, будь уважним, не перебивай на півслові.

¹ гучний — громкий

2. Прочитай слова і скажи, коли які з них треба вживати.

Добрий день, до побачення, на добраніч, будь ласка, дякую, пробач, перепрошую, вітаю, поздоровляю.

4. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Розгляньте малюнки. Дайте імена дівчаткам і розкажіть, хто що робить. Хто з дівчаток користується усним мовленням, а хто — писемним?

2. Розіграйте діалог «Розмова по телефону».

5. Розглянь малюнки і скажи, хто з дітей ввічливий, а хто — ні. Доведи свою думку.

6. Спробуй озвучити розмову двох друзів (пóдруг).

Запам'ятай! Розмова двох осіб — це діалог.

7. 1. Розглянь, як пишуться деякі букви і слова. Назви букви. Запиши.

ІІ Ірина і і інші

СЄ Євгенко с є сєє

ІІ Іжакевич і і їхати

Іор, іграшка, Єва, світає, поїзд.

2. Пригадай і запиши слова, які починаються з цих букв, але спочатку прочитай і запам'ятай подані нижче правила.

Акуратне письмо є свідченням поваги до того, хто читатиме твій запис у зошиті. Пиши чітко, красиво, акуратно.

Будь уважним під час списування. Перевіряй себе. Якщо помітиш помилку, акуратно закресли і напиши правильно порядок або зверху.

8. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Прочитайте й подумайте.

Щоб розповісти, попросити про щось, ми користуємося реченнями. Пригадайте, що таке речення. Що воно виражає?

2. Порадьтеся і виберіть відповідь з кількох тверджень.

Речення — це слово або кілька слів.

Речення виражає закінчену думку.

Речення — це слово чи кілька зв'язаних між собою слів, які виражають закінчену думку.

9. Прочитай. Запиши тільки речення. Доведи, що не помиляєшся.

Іванко та Марійка. Іти до школи. Іванко та Марійка йдуть до школи. Їхати з Києва. Син Євген. Син Євген приїхав з Києва. Діти з Білорусі. Наші гості. Наші гості — діти з Білорусі. Ранок. Сходить сонце.

10. Прочитай і спиши слова. Підкресли ті з них, що є назвами тварин.

Гі Інна, Марія, лінія, кінь.

и Рибка, мжі, дим.

Єє Екран, поет, електрик.

Єє Єваторія, засць, Санько.

Гі Іжак, іжа, ідальня.

11. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Послухайте й подумайте, хто і де так говорить.

— Добрий день, діти! Сядьте рівно і приготуйтеся слухати.

— Маринко, ти не забула покласти в пенал олівець і ручку?

— Улітку я з мамою і татом їздив до моря. Там я купався, навчився добре плавати.

— Маріє Петрівно, дайте мені, будь ласка, книжку про лісових звірів.

— Діти, розкажіть, як ви відпочивали влітку.

Запам'ятайте! Українською мовою звертаються до хлопчиків: *Михайлику, Петрику, ...* ; до дівчаток: *Марійко, Галинко, ...* ; до дорослих: *Надіє Петрівно, Миколо Івановичу, ...* ; до рідних: *мамо (мамусю), тату, дідусю, бабусю.*

2. Побудуйте діалог, вживаючи звертання.

12. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Зверніться один до одного або до вчителя з якимось проханням. Правильно вживайте звертання. Не забувайте про слова ввічливості: *будь ласка, дякую.*

13. Попрацюйте парами.

1. Розкажіть один одному, які з намальованих предметів ви візьмете до школи. Починайте так: *Я візьму до школи ... , ...*
2. Запишіть складене речення.
3. Розкажіть один одному, як ви користуєтесь зображеними предметами.

14. 1. Переклади українською мовою подані слова.

Ира, Марія, линия, сын, дым, сыр, рыба, екскурсія, ескалатор, Нина, Евгений.

2. Запишіть українські слова.

Цікаво знати! _____

Євген, Євгеній — ці імена прийшли до нас із грецької мови, де вони означають *благородний, доброго роду*.
Отже, Євгенки, будьте гідними свого імені!

15. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте і вивчіть вірш напам'ять. Запишіть з пам'яті.

Линуть птичі зграї,
шелестять гаї,
школа відчиняє
двері нам свої.

Максим Рильський

2. Перевірте один одного, чи правильно записано. Можна звернутися з підручником.

16. 1. Розкажи про свій клас. Використовуй подані слова.

клас
стіни
вікна
парти

просторий, світлий
білі (жовті, голубі)
великі, широкі
нові, чисті

2. Розкажи, що ще є в твоєму класі.

Пригадай!

[к] —————> [ц']
дошка — на дошці

[і] —————> [е]
папір — на папері

17. Розглянь малюнки. Розкажи, чим пишуть і на чому. Запиши свою розповідь.

Зверни увагу! Ручка — ручкою. Олівець — олівцем. Крейда — крейдою (на дошці).

18. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.
Спочатку запитайте один одного, що де знаходиться. Свої відповіді запишіть.

19. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Послухайте, подумайте і скажіть, хто і де так говорить.

— Наступна¹ зупинка² — «Контрактóва площа».

— Скажіть, будь ласка, скільки коштує³ кілограм яблук?

— Дякую, Лідіє Петрівно! Я давно хотіла прочитати цю книжку.

2. Назвіть речення, в якому є звертання. Запишіть його.

20. Уяви собі, що до вас у клас прийшов новий учень або учениця. Як ти познайомишся? Що скажеш? Про що запитаєш? Склади за схемами речення про знайомство. Запиши їх.

_____ , _____ !

Як _____ ?

Звідки _____ ?

Де _____ ?

Розрізняй!

познако́миться — *познайоми́тись*

¹ *настúпний* — следующий

² *зупі́нка* — остановка

³ *ко́штувати* — стоить (о цене)

21. Прочитай і спиши букви та слова. Допиши рядки букв.

Лі

Ліс, лінійка, вікно, двері, іншій, іскра.

Єє

Синіє, біліє, читає, працює, грає.

Дим, диня, син, екран, Емма.

22. Попрацюйте колективно.

Складіть розповідь на тему «Як білки готуються до зими». Свою розповідь розпочніть так: *Настала осінь*. Використайте подані слова. Запишіть складену розповідь.

Звірі, почали, зима, до, готуватися; білченята, знайти, білі, гриби; повісити, вони, на, сосна, їх, сушитися; мама-білка, похвалити, білченята.

23. 1. Прочитай діалог і подумай, хто бере участь у розмові.

- Чого ти плачеш, дівчинко?
- Я заблукала¹...
- А ти знаєш, як називається вулиця, де ти живеш, і номер будинку?
- Знаю. Вулиця Івана Франка. А будинок № 6.
- От і добре. Зараз знайдемо твою вулицю.

2. Попрацюйте парами.
Розпитайте один одного, де хто живе.

Зверни увагу! Кожне речення діалогу пишеться з нового рядка. Перед ним ставиться тире (—).

Розрізняй!
улиця — вулиця

¹ заблукати — заблудитися

24. Попрацюйте парами.

Спочатку порадьтеся, які імена дати дітям, а потім поставте запитання за змістом малюнка. Відповіді запишіть.

25. Прочитай і спиши. Допиши рядок букв.

ї і

Ізати, поїзд, їжак, їдальня.

Співаємо, танцюємо, бігаємо.

Євгенко та Іванко поїхали на екскурсію.

§ 2. Звуки мовлення і позначення їх на письмі буквами.

Правила української літературної вимови

26. Попрацюйте колективно.

Прочитайте і розкажіть: де побував Незнайко; хто мешкав у тій країні; про що довідався Незнайко.

Ішов Незнайко, ішов по країні Знань і потрапив у царство Фонетики й Графіки. Там жили дуже поважні Звуки і їхні помічниці — Букви.

Люди, коли хотіли щось сказати, кликали на допомогу Звуки, які, зливаючись один з

одним, утворювали слова. А якщо люди бралися за перо, тут уже їм допомагали Букви.

Букви все знали: як який Звук позначити на письмі, як правильно записати слово. Вони були дуже мудрими.

Незнайкові довелося виконати багато завдань, щоб і собі набратися мудрості.

27. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

Вимовте слова — назви малюнків. Назвіть звуки, з яких складаються ці слова. Позначте звуки спочатку схемами, а потім — буквами.

Розрізняй!

индюк — *індик*

заяц — *заєць*

Цікаво знати!

Ґалаґан — означає *індик*, півень з голою шиєю. А ще: **ґалаґан** — великий мідний горщик.

28. 1. Прочитай слова вголос. Чітко вимовляй звуки в кінці та в середині слів. Запиши слова.

хлі
гри — [б]
ду

ні
ву — [ж]
ї

шу
голу — [б] — ка
ду — ки

сте
ло — [ж] — ка
мере

2. Яке з цих слів означає наказ¹?

¹ *наказ* — приказ

29. Прочитай загадку, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами. Відгадай її. Спиши загадку.

На грибка я схожий трішки:
зверху брилик¹, знизу — ніжка.
Я в соснову дошку вгруз,
на мені висить картуз.

Розрізняй!
дождь — доц
куст — куц

30. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Який однаковий звук є у поданих словах?

Чай, чашка, чайка, часто, вчить, вчитель, читан-
ка, вчинок.

2. Як його слід вимовляти в українській мові?

3. Чи є цей звук у словах *доц, плац, куц*?

4. Прочитайте слова вголос, правильно вимовляючи звуки, позначені буквою *ц*. Складіть і запишіть речення з цими словами.

31. Прочитай слова, правильно вимовляючи звук, позначений буквою *в*. Спиши слова.

Автобус, космонавт, сказав, дав, зробив, напи-
сав, прочитав, намалював.

32. 1. Прочитай вірш. Чи сподобався він тобі?

Кап-кап! Капає дощик.
Стоїмо ми на площі,
стоїмо під плащем,
капай іще!

2. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті.

¹ *брілик* — шляпка

- ◆ 1. Запиши українською мовою подані слова.

Египет, Іран, Індія, Індонезія; Євпаторія, Єреван; Ельбрус, Еверест.

2. Серед цих слів є назви країн, міст, гірських вершин. Чи знаєш ти, які саме? Якщо не знаєш, запитай у старших.

33. 1. Вимов кінцевий звук у поданих словах.

Чай, край, урожай, мій, твій, цей.

2. Чи є такий самий звук у цих словах? Спиши їх.

Гаї, краї, урожаї; моя, твоя, ясної; б'ю, в'ю, м'ята, п'ять.

34. Прочитай вірш уголос, чітко вимовляючи звук [й] на місці апострофа. Спиши.

Хвилі бавляться¹ та б'ються,
наче неслухи-хлоп'ята.
І стрибають, і сміються:
вітер їм лоскоче п'яти.

Лариса Колос

35. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Подумайте і скажіть, який однаковий звук є в словах — назвах двох перших малюнків і двох наступних. Якими буквами позначаються ці звуки на письмі?

2. Запиши слова — назви малюнків.

¹ бавитися — забавляться

36. 1. Прочитай слова. Правильно вимовляй звуки, позначені виділеними буквами. Спиши.

Чита́ння, завда́ння, навча́ння, малюва́ння, зна́н-
ня́, вихова́ння.

Коло́сся, воло́сся, гілля́, вугілля́, стаття́, взуття́,
сторі́ччя.

2. З двома словами (за власним вибором) склади й запиши два речення.

37. 1. Прочитай вірш. Чому сказано, що у джерельця добре серце?

Лісове джерельце,
добре в нього серце,
всім дає водиці:
і звіратку, й птиці.
Тому й не міліє,
дзюркотить, радіє.

Марія Чепурна

2. Спиши вірш. Підкресли слова, в яких вимовляються звуки [дж], [дз].

38. 1. Прочитай загадки і відгадай їх. Спиши загадки. Підкресли слова з буквою г. Який звук позначає в українській мові буква г?

1. Без голови, а ногу маю.
Бриля на неї одягаю.
2. У зеленім кожушку,
в костяній сорочечці
я расту собі в ліску,—
всім зірвати хочеться.
3. Круглий, як куля,
зелений, як трава,
червоний, як кров,
солодкий, як мед.

2. Вивчи загадки і загадай їх вдома.
3. До яких загадок немає малюнків?

- ◆ 1. Прочитай загадку і відгадай її. Спиши.

Блискуче, дзвінке,
сміливе, метке —
стрибає в криницю
по свіжу водицю,
несе її в дім
на радість усім.

2. Накресли в зошиті звукову схему слова її.

§ 3. Алфавіт. Велика буква

39. Попрацюйте колективно.

- 1. Прочитайте український алфавіт. Зверніть увагу на місце в ньому букви *Ее*.

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє	Жж	Зз	Ии	Іі	Її
а	бе	ве	ге	ґе	де	е	є	же	зе	и	і	ї
Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	
йот	ка	ел	ем	ен	о	пе	ер	ес	те	у	еф	
Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ		ь			Юю	Яя		
ха	це	че	ша	ща	м'який знак				ю	я		

2. Випишіть букви, яких немає в російському алфавіті, і ті, які мають інше звукове значення. Запишіть з ними по кілька слів.

40. 1. Прочитай імена дітей і запиши їх за алфавітом.

Марійка, Сергій, Андрійко, Івась, Євгенко, Емма,
Ліна, Дмитрик, Віктор.

2. Як звернутися до кожного з дітей?

41. 1. Запиши назви річок за алфавітом.

Ельба, Дніпро, Волга, Снісей, Інгулець, Трубіж,
Ірпінь, Десна, Сейм, Тетерів.

2. З виділеним словом складі й запиши речення.

3. Розкажи, яка річка тече у тій місцевості, де ти живеш.

42. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові.

Прийшов якимось Незнайко в бібліотеку, щоб узяти «Українські народні казки».

Бібліотекар дозволила йому самому знайти книжку. Глянув Незнайко на стелажі й злякався:

— Як же знайти її? Тут стільки книжок!

2. Хто підкаже Незнайкові, де йому шукати потрібну книжку?

3. Подумайте і скажіть, чому відвідувачам бібліотеки стає в пригоді знання алфавіту.

43. 1. Прочитай і запиши за алфавітом назви міст.

Миколаїв, Євпаторія, Донецьк, Київ, Чернігів, Іркліів, Одеса, Ізмаїл, Черкаси, Запоріжжя, Сімферополь.

2. У якому місті чи селі живеш ти? Розкажи про нього.

Цікаво знати! _____

Євпаторія — місто в Криму. Первісна назва — Керкінітіда. Коли Боспорський цар Євпатор завоював це місто, то назвав його своїм іменем.

44. Прочитай. Поясни вживання великої букви. Спиши.

Київ — столиця України. Місто стоїть на річці Дніпро. Головна вулиця Києва — Хрещатик.

 1. Переклади слова українською мовою і запиши їх за алфавітом.

Рыба, лыжи, Ереван, Киев, Индия, искра, поезд, Евгения, электричество, экскаватор, линия, лилия.

2. Поясни вживання великої букви.

45. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові. Яких букв не вистачає? Які букви зайняли не свої віконечка?

Цікаво Незнайкові у країні Знань.

Одного разу дорога привела його до казкового будиночка. У ньому жили букви. Захотів Незнайко зайти в будиночок. Але вартовий М'який знак сказав:

— Сюди увійти може лише той, хто правильно назве всі букви.

Розгубився Незнайко, бо побачив, що деякі віконечка порожні.

— Які ж там букви? — задумався він.

46. 1. Прочитай слова. Які з них є назвами овочів? Запиши їх за алфавітом.

Картопля, буряк, морква, гарбу́з, яблуко, кавун, часник, слива, диня, цибуля, квасоля, огірок, виноград.

2. Розкажи, де ростуть фрукти. Запиши свою розповідь.

Цікаво знати!

Гарбу́з — походить від слова перської мови *гарбу́за*, що означає *ослячий огірок*.

47. 1. Розглянь малюнок. Розкажи, які тварини тут намальовані. Які з них дикі, а які — свійські? Запиши назви тварин за алфавітом.

- Склади й запиши речення зі словом *півень*. Пригадай, як змальовано півника у казці «Котик і Півник».
- Накресли звукову схему слова *їжак*.

Розрізняй!
 медведь — *ведмідь*
 волк — *вовк*

48. 1. Запиши клички тварин за алфавітом. Поясни їх написання. Вимов звуки й назви букви у виділеному слові.

Пушок, Рябко, Лиска, Вороний, Сірко, Мурчик, Орлик, П'ятачок.

2. Подумай і скажи, які серед цих слів є кличкою кота, які — собаки, коня, корови, поросяти.
 Відповідай так: *Пушок — це кличка ...*

49. Спиши текст. Поясни вживання великої букви.

Просо сіють і в Північній Америці, і в Африці, і в Індії. Здавна вирощували його в Китаї, в Монголії. Звідти ця рослина потрапила і до нас.

- Склади й запиши такі речення, щоб у них вживалися твоє прізвище та ім'я, назви твого міста чи села, вулиці, на якій ти живеш, річки, яка протікає у вашій місцевості.

§ 4. Голосні звуки, позначення їх буквами. Склад

50. **П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .**
 Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові.

Прийшов Незнайко в клас. Повторює за учнями звуки [а], [о], [у], [е], [и], [і]. Вчителька сказала, що це голосні звуки. Їх шість. А позначаються ці звуки десятьма буквами.

— І навіщо стільки букв? — дивується Незнайко.

51. 1. Прочитай слова і скажи, скільки голосних звуків у кожному слові. Скільки складів? Доведи, що не помиляєшся.

Вода, день, слива, лимони, вишня, горох, мак.

2. Спиши слова, поділяючи їх на склади.

52. 1. Прочитай слова та вимов голосні звуки.

Юра, явір, армія,
світає, ім'я.

Люда, ряд,
літне, диня, Галя.

2. У яких словах (справа чи зліва) звуків більше, ніж букв?
Чому?

3. До яких слів підходять ці схеми?

4. Спиши слова.

Буква ї завжди позначає два звуки — [йі].

53. 1. Прочитай слова. Скажи, скільки звуків позначає буква ї.

Їхати, поїзд, країна, Україна, Київ, Ізмаїл, герої,
солон'ї.

2. Спиши слова, поділяючи їх на склади.

3. Розкажи, що ти знаєш про Київ.

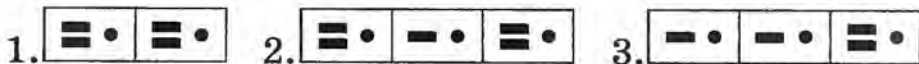
54. 1. Прочитай вірш. Подумай і скажи, кому висловлює подяку поет.

Всім, хто тче, будує, сіє,
вчить, лікує, хліб пече,
добре¹ пестить і леліє²,
а з недобрим бій веде,—
тим я дякую усім.
— Здрастуйте! — кажу я їм.

Расул Гамзатов

2. Спиши вірш.

3. До яких з виділених слів вірша підходять ці звукові схеми? Постав над виділеними словами цифру тієї схеми, яка відповідає слову.

¹ *добре* — здесь: хорошо

² *пестить і леліє* — ласкает и лелеет

55. Прочитай загадки і відгадай їх. Спиши.

Хоч у нього й шуба є,
та як холод настає,
він не їсть тоді, не п'є
і не ходить, не гуляє,
а у лігво спать лягає.

1. Їду, їду, — нема сліду. 2. Сидить дівчина в морі, а коса її — надворі. 3. Стоїть, величається, а торкни — кусається. 4. Невидимка ходить в гаї, всі дерева роздягає.

§ 5. Наголос

56. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові розібратися, що означають виділені слова і як їх розрізнити.

Прийшов Незнайко в клас. Прочитав на дошці такі речення:

На березі жовтіє листя. **На березі** річки ростуть верби. **Дорога** вела до лісу. Мама кожному **дорога**.

Прочитав і нічого не зрозумів.

2. Спишіть пари слів, значення яких залежить від місця наголосу. Поставте над словами знак наголосу.

57. 1. Прочитай слова, записані російською й українською мовами. Чим вони відрізняються?

но́вый — нові́й

колесó — ко́лесо

ста́рый — старі́й

то́поль — топо́ля

ма́ленький — мале́нький

фа́ртук — фарту́х

2. Запиши українські слова і постав знак наголосу над ними.

Розрізняй!

тополь (он) — *топо́ля* (вона)

фартук — *фарту́х*

58. 1. Прочитай. Вивчи напам'ять один з віршів і запиши з пам'яті.

1. Вѣрба чуєш по-російськи,
а верба́ — по-українськи.
Дрѳва знає наша мова,
а дрова́ — російське слово.

2. Хто по тундрі вволю скаче
ніч і день?
В українців кажуть олень,
в росіян — олень.

Алла Сващенко

2. Вимов звуки в слові *день*. Накресли звукову схему слова.

59. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Розгляньте малюнки й прочитайте назви тварин. Зверніть увагу на місце наголосу. Спишіть слова.

Кошеня́, гусеня́, курча́, зайченя́, каченя́, цуценя́.

2. Розкажіть один одному, хто на якому малюнку намальований. Відповідайте за поданим початком.

На першому малюнку намальовано ... ; на другому — ...

60. Прочитай текст. Спиши. Запам'ятай місце наголосу в словах.

Першого вересня розпочався новий навчальний рік. Дівчатка одягли новенькі платтячка, зав'язали пишні банти. Хлопчики одягли білі сорочки, нові костюми. Старий учитель привітно зустрічав своїх учнів.

1. Прочитай слова, записані зліва і справа. Розкажи й запиши, де що росте.

поле		дуби, ялини, берези
ліс		айстри, жоржини, троянди
клуба		жито, пшениця, овес

2. Накресли звукову схему слова *троянда*.

Розрізняй!
астра — айстра

§ 6. Приголосні звуки, позначення їх буквами

61. **П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .**

1. Прочитайте текст. Допоможіть Незнайкові розібратися.

Сьогодні Незнайко знову прийшов у клас. Він почав разом з учнями вимовляти звуки. Вимовляв і дивувався: які ж вони різні! Одні свистять: с-с-с, з-з-з. Інші шиплять — ш-ш-ш, дзижчать — дз-з-з, дж-ж-ж.

А ще він дізнався, що такі звуки називаються **приголосними**. Та чим вони відрізняються від голосних — не зрозумів.

2. Прослідкуйте, які приголосні вимовляються за допомогою губ. Вони так і називаються — *губні*.

62. 1. Прочитай загадку і відгадай її. Спиши.

Той он парубок вусатий
на пшеничний хліб багатий,
на оладки, на лапшу.
Хто такий він? Не скажу.
Лиш скажу, що він дозрів
серед тисячі братів.

2. Як ти розумієш народне прислів'я *Повний колос до землі гнеться, а порожній — угору пнеться?*

63. 1. Розглянь малюнки. Вимов і запиши слова — назви предметів. Підкресли слова, в яких вимовляються приголосні звуки, що їх немає в російській мові.

2. Усно визнач, скільки складів у словах *дзеркало, кукурудза, джміль*.

3. Подумай, які з цих слів можна перенести по складах, а яке — ні.

При переносі слів сполучення букв *дз, дж* не розривається.

64. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається?

— А чи знаєте ви, друзі, що в українській мові є не лише звук [г], який ми вимовляємо в словах *Галя, город, груша* та багатьох інших, а й звук [г'], такий, як у російській мові? Позначається він буквою *Гг*. Наприклад: *грунт* (почва), *гедзь* (овод), *гуля* (шишка на лбу).

На письмі буква *Гг* пишеться так:

Гг Гг

Грунт, ганок.

2. Прочитай і запиши слова-підписи до малюнків та народні вислови.

Гава.

Дзига.

Агрус.

Ганок. Гудзик.

Українські народні вислови

Гедзь укусив — так говорять про людину, яка раптом розсердилася.

І гадки не має — так говорять, коли людина не знає, що відбулося.

65. 1. Прочитай. Назви спочатку слова, в яких слід вимовляти звук [г], а потім — звук [ґ]. Запиши речення. Підкресли слова, в яких вимовляється звук [г].

1. Із самого ранку над ґанком співали шпаки.
2. На городі в Галинки дозрів аґрус. 3. «Бабусю, навчи пришивати ґудзики», — попросила Іринка.
4. На лузі ґелґотали гуси.

2. У якому реченні є звертання?

66. Пригадай і запиши слова, в яких вимовляється звук [г]. Добери до них інші слова й запиши за зразком: ґанок — *дерев'яний ґанок*.

67. 1. Прочитай загадку і відгадай її.

Що росте на підвіконні?
Та не айстри у вазоні,
не дзвіночки то, не мак...
Гляньте, то росте... їжак!

Микола Петренко

2. Спиши. В останньому реченні підкресли букви, що позначають приголосні звуки. Назви їх.

 Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли слова, у яких дві букви позначають один приголосний звук.

Бджілка хотіла напитися і впала в бочку з водою.
— Тону-у-у! — дзижчить. — Тону!

Василько кинув на воду листочок. Вилізла на нього бджілка, обсушила крильця та й полетіла.

§ 7. Тверді і м'які приголосні звуки

68. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о. Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові.

Сподобалося Незнайкові приходити на уроки української мови. Сьогодні він уже сам прочитав слова:

сад — сядь туман — тюлень диво — діти
лук — люк чорне — сине лити — літо.

— Молодець! — похвалила вчителька. — А тепер скажи, чи однакові приголосні звуки, що позначені виділеними буквами, у кожній парі слів.

Розгубився¹ Незнайко. Не знає, що відповісти.

— А може, ти скажеш, які однакові голосні звуки позначаються різними буквами у цих словах? Яка роль букв *я, ю, є* в цих словах? А букви *і*?

І знову Незнайко не відповів.

69. Прочитай слова. Назви м'які приголосні. Як позначена на письмі їх м'якість?

Дядько, батько, грузько, Рось, пальто, день.

Розрізняй!

м'який — *м'який*

70. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Спишіть. Підкресліть склади, в яких букви *я, ю, є* позначають м'якість приголосних. Обміняйтеся зошитами і перевірте, чи правильно виконано вправу.

У кінці вересня — на початку жовтня завершуються чарівні дні баб'яного літа. Це та чудова осіння пора, коли сонце посилає своє останнє тепле вітання людям, полям і лісам.

2. Якими ще буквами позначено м'якість приголосних?

3. Спробуйте продовжити розповідь про бабине літо.

¹ розгубівся — растерялся

71. 1. Прочитай. Скажи, в яких словах вимовляється твердий звук [ц], а в яких — м'який [ц'].

Цибулина, синиця, цілина, пальці, цифра, вулиця, цікавий, учениця, ціна, циркуль, цирк, цукор.

2. Випиши в один стовпчик слова з м'яким звуком [ц'], а в другий — з твердим [ц].

В українській мові є звуки: [ц] твердий і [ц'] м'який.

72. Прочитай. Чи однакові звуки, позначені буквою *ц*, у словах російської й української мов? Запиши українські слова.

революція — революція станція — станція
милиція — міліція акація — акація

73. Прочитай загадку. Відгадай, про які машини йде мова. Спиши. Підкресли букву, що позначає м'який звук [ц'].

Там, за лісом, де тополі,
оре землю в чистім полі.
А в гарячу косовицю
косить травку-муравицю.
Як жнива — то жне

 пшеницю.
Упадуть сніги під ноги —
розчищає всім дороги.

- Прочитай скоромовки. Вивчи їх і запиши з пам'яті. Підкресли букви, за допомогою яких позначено м'який звук [ц'].

1. Мусій, муку сій, печи паляниці, клади на полиці. 2. Напекли млинців¹, назвали кравців², а кравець за млинець та й побіг у танець.

¹ млинці́ — блины

² кравці́ — портные

§ 8. Вживання м'якого знака (ь) після букви ц

74. Попрацюйте колективно.

1. Послухайте текст.

Сидить Незнайко на уроці української мови. Разом з учнями слухає і вимовляє російською й українською такі слова:

боец — боєць
украинец — українець.

Учитель звертається до учнів:

— Прислухайтесь, чи однакові звуки вимовляються в кінці російських і українських слів.

Прислухається Незнайко, але відповісти не може.

— А чому в словах російської мови після букви ц не треба писати м'який знак, а в словах української — треба? — запитує вчителька.

Задумався Незнайко.

2. Хто допоможе Незнайкові?

В українській мові м'якість звука [ц'] в кінці слів позначається м'яким знаком (ь): *оливець, папірець*.

75. 1. Прочитай загадку і відгадай її. Спиши. Підкресли букви, що позначають м'який звук [ц'] у кінці слів.

Подивись, цей хитрунець
сплів химерний ятірець.
Ятірець легкий, як пух,
не для рибок, а для мух.

2. Накресли звукову схему виділеного слова.

76. Попрацюйте парами.

1. Змініть слова за зразком спочатку усно, а потім запишіть їх.

корінь — корінець

прапор — ...

папір — ...

вітер — ...

камінь — ...

хліб — ...

2. Запитайте один одного, які з цих слів означають назви великих предметів, а які — маленьких.

77. Переклади слова українською мовою. Запиши.

Камешек, стул, бумажка, гребешок, ранец, карандаш, ветерок, лучик, корешок, заяц.

78. ♦ Прочитай загадки. Відгадай і запиши їх. Підкресли букви, що позначають на письмі м'якість приголосного [ц'].

1. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту — окремо. 2. Швець — не швець, кравець — не кравець, тримає в роті щетинку, а в руках ножиці. 3. Висить відерце, а в відерці — серце. 4. Тік-так, а з місця ніяк.

♦ Розглянь малюнки. Запиши, що для чого.

Зразок: ... для того, щоб ...

79. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Прочитайте. Подумайте, яких букв не вистачає. Спишіть, дописуючи їх на місці крапок. Обміняйтеся зошитами і перевірте, як виконано вправу.

1. Листопад — останній міся.. осені. 2. Іванко — чудовий хлопе.. . 3. У мене жив зає.. Вухань.
4. Один баране.. пасе тисячі ове.. .

2. Яке з цих речень є загадкою? Відгадайте її.

 Український народний вислів

І швець, і жнець, і на дуду грець — так говорять про людину, яка все вміє робити.

3. Про кого з ваших знайомих можна так сказати? Чому?

80. Зміни слова за зразком. Запиши пари слів.

зайці — заєць	камінці — ...	олівці — ...
горобці — ...	стілці — ...	прапорці — ...
молодці — ...	кінці — ...	корінці — ...

81. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте і вивчіть вірш. Запишіть його з пам'яті.

Жвавий коник-стрибунець
неабиякий кравець.
Він із листя і травиці
шиє зайцю рукавиці.

2. Обміняйтеся зошитами і перевірте правильність запису.

Розрізняй!
шъёт — *шиє*
листья — *листя*

82. Спиши, розкриваючи дужки.

1. Улітку в лісі багато (суниця), а на городі — (полуниця). 2. Похолоднішало — і в саду біля школи з'явилася зграйка (синиця). 3. Улітку синички врятували сад від (гусениця), а тепер треба врятувати від голоду пташок.

◆ Прочитай. Подумай, які слова треба вставити замість крапок. Спиши, дописуючи ці слова.

Той, хто живе в Америці, називається Той, хто живе в Японії, називається Той, хто живе в Італії, називається Той, хто живе в Кореї, називається

§ 9. Позначення м'якості приголосних перед о

83. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Прочитайте текст. Подумайте разом з Незнайком.

Учора Незнайко побував на уроці російської мови. Він визначав разом з учнями звуки в словах *лён, лётчик, денёк*. Учні пояснювали, що буквою *ё* позначається м'якість попередніх приголосних і звук [о].

Незнайко добре пам'ятав, що в українській мові букви *ё* немає. Як же в українських словах позначають м'якість приголосних перед *о*?

Як записують такі слова?

Подумав, подумав і підскаочив з радості:

— Ура-а! Здогадався!

А ви знаєте?

В українській мові м'якість приголосних перед о позначається буквою *ь*: *льон, льотчик, деньок*.

84. 1. Прочитай і спиши. Назви м'які приголосні, підкресли букви, що їх позначають.

Сьогодні, день, у нього, лось, журавель, льон, польоти, батько, у багатьох, хлопець, у цього.

2. Як позначено на письмі м'якість приголосних перед *о*?

Розрізняй!
сьогодня — *сьогодні*

Цікаво знати!

День — праслов'янське слово, яке означало ясний, блискучий.

85. 1. Прочитай слова, записані зліва і справа. Поеднай їх і запиши за зразком: *тонкий льодок*.

сьомий
працьовитий
кольоровий
сьогоднішній

хлопець
день
урок
олівець

2. Підкресли букви, які позначають на письмі м'якість приголосних.

86. П о п р а ц ю й т е г р у п а м и .

Уявіть, що тато одного з вас повернувся з польоту. Подумайте, про що ви будете з ним розмовляти. Розіграйте цю сценку. Вживайте подані слова і словосполучення.

Д л я д о в і д о к : аеродром, екіпаж, льотчик, цікавий, штурман, рейс, міста, далекі країни, мужні люди.

87. 1. Зміни слова за зразком спочатку усно, а потім запиши пари слів.

вечірній — вечірнього	сине — ...
ранній — ...	домашнє — ...
осінній — ...	верхнє — ...
літній — ...	нижнє — ...

2. Назви слова з протилежним значенням.

88. 1. Переклади слова українською мовою. Запиши. Поясни, як позначається м'якість приголосних перед *о*.

Лён, полёты, пенёк, слёзы, денёк, лётчик, Лёня, седьмой.

2. Яким словником ти користуєшся, коли треба перевірити написання слова?

89. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Л..н — технічна рослина. У н..го квіти син..го кол..ру. Стебла л..ну дають волокно, з якого тчуть тканину. З насіння л..ну виготовляють олію.

 Прочитай. Добери заголовок. Спиши, змінюючи слова, що в дужках.

Стемніло. На (вечірній) небі з'явився місяць. У (сусідній) будинку запалили світло. Запалали вогники у вікнах (верхній і нижній) поверхів. Вогні мерехтіли аж до (пізній) ночі.

90. 1. Прочитай і спиши. Накресли звукові схеми виділених слів. Назви м'які приголосні звуки.

Сьогодні, йод, гайок, **трьох**, знайомий, льотчик, дзьоб, його.

 Вимовляй правильно: у третьому класі; на сьомому поверсі.

2. Склади речення з цими словосполученнями.

91. Прочитай і спиши. Поясни, які звуки позначені буквами *й* та *ь*. Для чого вживається *ь* перед *о*?

Мене звати Сергійко, а мого товариша — Йосип. Його тата теж звать Йосип, Йосип Іванович. Він льотчик. Ми любимо слухати його розповіді про польоти.

92. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Утворіть словосполучення за зразком: *на вечірньому небі*. Підкресліть букву, яка позначає м'якість приголосного перед *о*. Обміняйтеся зошитами і перевірте, чи правильно виконано вправу.

На, море, синій; у, район, сусідній; у, клас, третій; у, хлопець, цей; на, лід, тонкий; для, домашній, завдання.

2. Складіть речення з першим і третім словосполученнями.

93. Переклади українською мовою слова та словосполучення. Запиши. Поясни вживання м'якого знака.

Екзамен, екран, естонец, європеец, Евгений, Иван, иней, Евпатория, ёрш, летним днём, осенним днём, домашнього задання.

Розрізняй!
его — його
ёрш — йорж

94. 1. Прочитай слова і подумай, на які дві групи їх можна поділити. За якими ознаками? Запиши слова у два стовпчики. Поясни вживання м'якого знака.

Олівець, верхнього, прапорець, сьогодні, у нього, ближнього, стілець, житнього, кінець, цього.

2. Накресли звукову схему слова *сьогодні*.

- 1. Прочитай слова і подумай, на які дві групи їх можна поділити. Запиши слова у два стовпчики і поясни правопис.

Сльози, підйом, намальований, зйомка, пеньок, район, Альоша, **серйозний, кольоровий**.

2. З виділеними словами склади речення.

§ 10. Подовження м'яких приголосних звуків і позначення їх на письмі

95. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прислухайтесь до вимови звуків, позначених виділеними буквами, у парах слів.

Галя — гілля́

Таня — знанн^я

Валя — вугілля́

Олеся — колосся́

2. Які це звуки — тверді чи м'які? У яких словах м'які приголосні вимовляються подовжено?

Подовжений м'який звук на письмі позначається двома однаковими буквами: колосся́.

96. Від поданих слів утвори слова за зразком. Прослідкуй за вимовою приголосних у дописаних словах.

суд — суддя́

навчати — навч^ання

кокос — ...

читати — ...

волос — ...

писати — ...

Розрізняй!

статья́ — *стаття*

колосья́ — *колосся*

97. Прочитай слова, правильно вимовляючи подовжені приголосні. Спиши. Підкресли букви, що їх позначають.

Запит^ання, змаг^ання, взутт^я, оповід^ання, корін^ння, обличч^я, знар^яддя, Запоріжж^я.

98. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Складіть речення й запишіть їх. Підкресліть у словах подвоені букви. Скажіть, які звуки вони позначають. Обміняйтеся зошитами і перевірте, чи правильно виконано вправу.

Михайлик

має

нове

оповідання

мені

прочитав

міцні

взуття

Тетяна

купили

цікаве

знання

99. Прочитай слова. Добери до них інші, які відповідають на питання **я к е?** Запиши утворені словосполучення.

... завда́ння, ... змага́ння, ... насі́ння, ... коло́сся,
... гілля́, ... щибета́ння, ... оповіда́ння.

- Переклади українською мовою. Запиши.

Спортивное соревнование, хорошие знания, домашнее задание, статья в газете, урок чтения, интересный рассказ, новая обувь.

§ 11. Повторення вивченого

100. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? До кого звертається автор? Поясни написання виділених слів. Спиши.

ЛЮБІТЬ КНИЖКУ

Любіть книжку. Вона полегшить вам **життя**. Вона навчить вас шанувати людину. Вона окрилює розум і серце **почуттям** любові.

Любіть книжку — джерело **знань**.

Максим Горький

101. Прочитай слова. Подумай, на які три групи їх можна поділити. Поясни свою думку. Запиши слова в три стовпчики. Поясни написання слів кожної групи.

Сьомий, знання, перець, коріння, суддя, бадьорий, слъози, боець.

102. Прочитай текст. Підготуйся писати його під диктовку.

Осінь відходила. Косим промінням сонця визолотила вона листя на деревах. Викупала його рясними дощами. Потім зняла з дерев розкішне вбрання і встелила ним землю.)

Наближалась зима. Вона ніби причаїлась у темних лісах за Дніпром. Уночі серед неба плив місяць. Небо було темне, бездонне. А ранком підіймалося сонце. Місяць блід і ховався за обрій.

За Юрієм Збанацьким

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Розгляньте малюнки й складіть невелику розповідь. Доберіть заголовок. Запишіть. Підкресліть слова, написання яких можна пояснити вивченими правилами.

Українські народні вислови

Ні за холодну воду не візьметься — так говорять про ледачих.

І ми орали — так говорять про тих, хто вихваляється чужою працею.

2. Прочитайте і запам'ятайте. Складіть речення з одним висловом.

§ 12. Пом'якшення твердих приголосних перед і

103. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Прочитайте текст і допоможіть Незнайкові.

Недавно Незнайко був на уроці російської мови. Діти вивчали тему «Твёрдые и мягкие согласные». А сьогодні Незнайко дивиться на таблицю твердих і м'яких приголосних в українській мові й дивується:

— О! Та в українській мові твердих приголосних набагато більше, ніж у російській!

тверді звуки	б	п	в	м	ф	д	т	з	дз	с	ц	л	н	р	—	г	г'	к	х	ж	дж	ч	ш	
м'які звуки	—	—	—	—	—	д'	т'	з'	дз'	с'	ц'	л'	н'	р'	й	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Він починає вголос читати: «бе», «пе», ... Але хіба ж це правильно? Хто пояснить Незнайкові?

104. 1. Розглянь таблицю, подану у вправі 103. Вимов тверді приголосні звуки, які не мають м'яких пар.

2. Який приголосний в українській мові, на відміну від російської, твердий?

3. Який приголосний і в російській, і в українській мові не має твердої пари? Чи є цей звук у слові *я*?

105. Порівняй, як вимовляються приголосні перед *і* в словах першого й другого рядків.

1. Дім, тінь, зірка, сіно, літо, ніч.

2. Білка, пісня, вітер, місто, гілка, кістка.

Тверді приголосні звуки в українській мові лише перед *і* трохи пом'якшуються.

106. 1. Прочитай, твердо вимовляючи звук [ч] перед *и*.

Чиж, чисто, вчитель, вчити.

2. Пом'якшено вимовляй звук [ч] лише перед *і*.

Чітко, м'ячі, очі, овочі.

107. Прочитай, правильно вимовляючи тверді приголосні перед *и, і*. Спиши. Підкресли однією рисою букви, що позначають тверді приголосні, а ті, що позначають пом'якшені, — так: =.

бик — бік	мить — мідь	шити — шість
пилка — пілка	гирка — гірка	жити — жінка
вив — вів	кит — кіт	чисто — чітко

108. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Спишіть. Підкресліть букви, що позначають пом'якшені приголосні, так: =, а м'які — так: =.

Ви, напевне, чули і казки, і пісні, і вірші про лелеку. Це він влаштовує своє велике гніздо з паличок і гілок на даху сільської хати. Люди оберігають гнізда лелек. Вони кажуть, що ці птахи приносять щастя.

2. Чи доводилося вам бачити лелеку? Розкажіть один одному, який цей птах.

Цікаво знати!

Лелéка (рос.: аист) — слово, запозичене з тюркських мов; утворене від звуконаслідування *лак-лак, лек-лек*.

109. 1. Прочитай. Подумай, що треба зробити, щоб побудувати з наведених речень зв'язний текст.

Щодня вона ходила курочок красти. Лисичка вирвалася. Була собі лисичка. Побачили її собаки. А хвостик у собак зостався. Кинулися до лисички й схопили за хвіст.

2. Побудуй текст. Запиши його. Добери заголовок.

 Побудуй з наведених речень зв'язний текст. Запиши його. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки, двома рисками, а пом'якшені — так: =.

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Складіть речення за малюнками і запитаннями так, щоб виїшов текст «Як лисичка сама себе перехитрила».

1. Що надумала лисичка?
2. Хто став їй на перешкоді? Що змушена була зробити лисичка?
3. Як покарали її собаки?

§ 13. Вживання букв *и, і* після *г, к, х* та *ж, ч, ш, щ*

110. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте спочатку слова, у яких звуки [г], [к], [х] та [ж], [ч], [ш] тверді, а потім слова, у яких ці звуки пом'якшені.

Подруги, товариші, чітко, груші, чисто, ріки, береги, чижі, куці, мухи, рибки, руки, дощі, жити, шити, щирість, гірка, кінь, верхівка.

2. Які з цих слів можна поєднати зі словами *глибокі, щирі, працьовиті*? Запишіть утворені словосполучення.

111. 1. Зміни слова за зразком. Прочитай, правильно вимовляючи приголосні перед *и, і*.

<i>рука</i> — <i>руки</i>	<i>груша</i> — <i>груші</i>	<i>великий</i> — <i>великі</i>
<i>нога</i> — ...	<i>товариш</i> — ...	<i>тихий</i> — ...
<i>дорога</i> — ...	<i>ніж</i> — ...	<i>дорогий</i> — ...
<i>вільха</i> — ...	<i>ключ</i> — ...	<i>вузький</i> — ...

2. Запиши змінені слова. Підкресли букви, що позначають пом'якшені приголосні.

Розрізняй!
узкий — *вузький*

112. 1. Прочитай. Поясни, яке значення мають слова *свіжі, гарячі, гіркі, солодкі* в поданих словосполученнях.

свіжі булочки — свіжі газети
гарячі пиріжки — гарячі серця
гіркі перчики — гіркі сльози
солодкі груші — солодкі слова

2. Спиши. Склади речення зі сполученнями слів, записаними у першому рядку.

Цікаво знати!

Газета — слово, запозичене з італійської мови. Первісне значення — дрібна монета, яку платили за читання газети. Утворене від назви старовинної монети — *газа*.

113. 1. Дай відповіді на запитання **у кого хто?** Правильно вимовляй приголосні перед *и*. Запиши речення-відповіді.

У білки	зайчєня
У кішки	білчєня
У зайчихи	курча
У курки	їжачєня
В їжачихи	кошєня
У качки	качєня

2. Попрацюйте парами. Придумайте ситуацію, коли можна вжити один з висловів.

Українські народні вислови

Витрішки купувати (продавати) — так говорять про тих, хто вештається без діла.

Глек розбити — так говорять, коли друзі посварилися.

Завидющі очі — так говорять про пожадливу, заздрісну людину.

114. Прочитай вірш, правильно вимовляючи приголосні перед *и*. Вивчи його і запиши з пам'яті. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні перед *и*.

З неба падають сніжинки
на дере́ва, на будинки,
на майдáни¹, на садкі́,
на ялі́нки, на дубкі́.

Наталя Забіла

 З наведеними вище українськими народними висловами склади й запиши речення.

§ 14. Відсутність м'якого знака (ь) після букв, що позначають тверді приголосні звуки

115. **Попрацюйте колективно.**

1. Прочитайте і подумайте. Спробуйте пояснити.

Подобається Незнайкові в школі. Тут його всі люблять, пояснюють все, чого він не знає. Ось і сьогодні хлопчик сидить на уроці.

Вчителька дає завдання:

— Прочитайте слова, записані на дошці

¹ *майдáн* — площадь

російською й українською мовами. Прислухайтеся, чи однакові приголосні в кінці слів:

голубь — голуб

семь — сім

степь — степ

верфь — верф

любовь — любов

токарь — токар

Незнайко одразу помітив, що неоднакові.

А ви помітили?

Якщо ви помітили відмінність у вимові, то зможете пояснити, чому в українській мові після букв **б, п, в, м, ф** та **р** не треба писати м'який знак. Спробуйте!

А тепер порівняйте вимову кінцевих звуків у словах:

тушь — туш

отрежь — відріж

Що ви помітили?

2. Зробіть висновок про правопис цих слів в українській мові. Перевірте себе за правилом.

В українській мові після букв **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш та **р** (у кінці слів) ніколи не пишеться м'який знак.**

116. Прочитай слова. Поясни їх правопис. Спиши. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів.

Дріб, Об, кров, вісім, календар, буквар, аптекар, ніч, піч, степ, туш, відріж.

117. 1. Прочитай слова. Подумай, на які групи їх можна поділити. За якими ознаками?

Голуб, токар, лебідь, заєць, ніч, секретар, хлопець, день, кров, сім, горобець, любов, звір, степ, боєць, журавель.

2. Запиши слова в два стовпчики. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів, однією рисою, а м'які — двома.

118. Попрацюйте парами.

1. Перекладіть і запишіть українською мовою. Поясніть написання виділених слів українською мовою.

Река **Обь**, **восемь** школьників, **новый** букварь, **знакомый** аптекарь, **тёмная** ніч, **чёрная** тушь.

2. Складіть і запишіть речення з одним із словосполучень.

119. Розглянь малюнок і озвуч його.

120. 1. Зміни слова за зразком. Запиши пари слів.

стени — стен

звірі — ...

голуби — ...

зайці — ...

секретарі — ...

печі — ...

2. Подумай, до якого із змінених слів підходить подана звукова схема.

◆ Прочитай речення і подумай, які слова треба дописати замість крапок. Спиши, дописуючи ці слова.

1. Вовк — хижий 2. Хліб посадили випікати у 3. Настала темна ... , а потім на небі з'явився

121. Прочитай, додаючи слова — назви професій. Запиши речення. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів. Поясни їх написання.

1. В аптеці працює ... , а в лікарні 2. На токарному станку працює ... , а на слюсарному —

122. 1. Подумай, від яких слів утворені подані. Правильно вимов ці слова і запиши на місці крапок. Поясни їх написання.

календарний — ... сибірський — ...
степовий — ... звіриний — ...
голубиний — ... букварний — ...

2. До кожного з дописаних слів добери інше, що відповідає на питання **я к и й**? Запиши утворені сполучення слів.

123. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Розгляньте малюнки і розкажіть один одному, хто що робить. Запишіть. Підкресліть слова, в кінці яких не пишеться м'який знак.

2. Обмінюйтеся зошитами і перевірте, як виконано вправу.

124. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Спиши. Підкресли виділені слова. Поясни їх написання.

1. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 2. Що посієш, те й пожнеш. 3. Кінець — усій справі вінець. 4. Де не сіють, там і не жнуть.

125. Прочитай і скажи, чим відрізняється написання слів першого рядка від написання слів другого. Спиши. Поясни, чому ці слова пишуться по-різному.

Снігур, ніч, степ, тепер, кров, голуб.

Місяць, заєць, кравець, папірець, швець.

- Прочитай слова. Склади й запиши речення зі словами — назвами професій і словами — назвами птахів.

§ 15. Апостроф

126. Попрацюйте колективно.

 Прочитайте текст. Розкажіть, що ви дізналися про апостроф.

У країні Знань зустрівся Незнайко з дуже цікавим дядечком.

— Я знак Апостроф, — гордо заявив дядечко. — Я дуже потрібний на письмі. Аби не я, то як би люди показали, що в слові, наприклад, *в'юн* перший звук слід вимовляти твердо, потім — завжди звук [й], а далі — інші звуки.

Я такий важливий, що навіть стою вгорі, а не поряд з іншими буквами. Ось глянь:

Ім'я, п'ять, м'яч, в'яз, хлоп'ята.

Цікаво знати!

Апостроф — це слово прийшло до нас з грецької мови, де означає *повернутий убік* і пов'язане з прикметниками *кривий, зігнутий*.

Придивіться, апостроф і справді зігнутий.

127. 1. Прочитай слова російської й української мов. Скільки звуків позначають букви *я, ю, ї* в українських словах? Чим відрізняється написання поданих слів в російській та українській мовах?

соловьи — солов'ї

семья — сім'я

бурьян — бур'ян

вьюн — в'юн

Демьян — Дем'ян

перья — пір'я

2. Запиши українські слова.

Запам'ятай! При переносі слів апостроф не відокремлюється від попередньої букви.

128. Прочитай слова. Спиши. Підкресли й назви букви, між якими стоїть апостроф.

Б'ють, п'ють, в'є, сім'я, Ареф'єв, солов'ї, бур'ян.

Апостроф (') ставиться після букв *б, п, в, м, ф* та *р* перед *я, ю, є, ї*, які позначають по два звуки: [йа], [йу], [йе], [йі].

129. 1. Прочитай пари слів. Назви звуки, позначені виділеними буквами. Спиши.

рядок — пір'я

буря — бур'ян

рясно — подвір'я¹

буряк — узгір'я²

2. Поясни, чому в одних словах після *р* стоїть апостроф, а в інших — ні.

¹ *подвір'я* — двор

² *узгір'я* — холм

130. Прочитай речення. Спиши, підкресли букви, між якими стоїть апостроф. Відгадай загадку.

1. Перелітні птахи в чужих краях гнізд не в'ють, пісень не співають. 2. Пір'ячко в жайворонка сіро-коричневого кольору. 3. Бджоли п'ють нектар — сік квітів. 4. Не їсть, не п'є, а ходить та б'є.

Розрізняй!
жаворонок — жайворонок
сердце — серце

131. Прочитай текст. Спиши. Підкресли букви, між якими стоїть апостроф. Поясни чому.

Прислів'я і приказки — це мудрість народу. В них коротко сказано про найголовніше в житті.

Хліб — усьому голова.
Нема щастя без здоров'я.

 Прочитай і спиши текст, розкриваючи дужки.

Сім(я) наша невеличка: тато, мама, сестричка і я. Ми всі любимо їздити в село до бабусі Мар(я)ни і дідуся Дем(я)на. Там на річці ми ловимо карасів, линів, в(ю)нів.

132. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте скоромовку, вивчіть її і запишіть з пам'яті.

На **подвір'ї** стали в ряд
ясени і **в'язи**
і з командою **хлоп'ят**
розминають **м'язи**¹.

2. Поясніть, чому в слові *ряд* апостроф не вживається, а у виділених словах — вживається.

¹ м'язи — мускулы

Цікаво знати!

Гімнастика — слово походить з грецької мови, де воно означало *голий* (зазвичай греки виконували гімнастичні вправи голими).

133. 1. Порівняй вимову й написання слів.

п'ятниця — п'ятниця

в'яз — в'яз

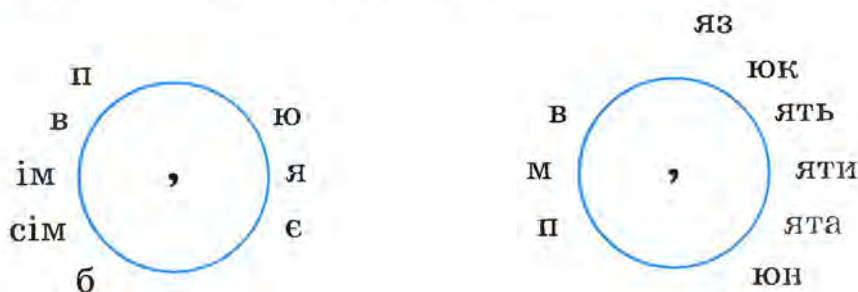
мяч — м'яч

голуб'ятня — голуб'ятня

2. Спробуй пояснити, чому в українській мові вживається в цих словах апостроф.

3. Спиши українські слова. Добери до них інші, що відповідають на питання *я к и й?*

134. 1. Назви слова, записані в чарівних колах. Запиши їх.

2. До якого слова підходить ця звукова схема?

3. Склади і запиши речення зі словами *ім'я, м'ята*.

135. 1. Переклади і запиши українською мовою. Поясни написання слів, які відповідають на питання *щ о?*

Красивое имя, зелёная мята, высокая голубятня, ровные ряды, хорошая память, пятый день, дружная семья.

2. Склади речення з двома словосполученнями (на вибір).

3. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.
Прочитайте і запам'ятайте.

Українські народні вислови

Двох слів до купи не зв'яже — так говорять про тих, хто не вміє гарно говорити.

В'ється в'юном — так говорять про того, хто викручується, хитрує.

4. Придумайте ситуацію, в якій вживався б один з цих висловів.

136. 1. Прочитай загадки і відгадай їх. Спиши. Підкресли слова з апострофом. Поясни його вживання.

1. Де йшла сотня косарів, вийшло п'ять богатирів. Косять, в'яжуть заодно і молотять на зерно.
2. Б'ють — не плаче, вгору скаче. І ніхто йому, одначе, не сказав хоч раз «пробач», бо на те і є він ...

2. Загадку, яка більше сподобалась, вивчи напам'ять. Загадай її вдома.

◆ Склади й запиши невелику розповідь за змістом малюнка.

137. Попрацюйте колективно.

 Прочитайте загадки і відгадайте їх. Спишіть. Поясніть вживання апострофа.

1. Прив'яжемо — підуть, відв'яжемо — стануть.
2. Поля скляні, межі дерев'яні. 3. Щоб не мерзнуть, п'ять хлоп'ят в пічці в'язаній сидять.

138. Від поданих слів утвори інші, що відповідають на питання як и й? Вимов і запиши їх, поясни правопис.

олово — ...

дрова — ...

солома — ...

кров — ...

дерево — ...

соловей — ...

139. Попрацюйте парами.

1. Розгляньте малюнки. Подумайте, яка розмова відбулася між хлопчиком і дівчинкою. Хто з них сказав «Дякую тобі, ...», а хто — «Будь ласка»? Озвучте малюнки. Використовуйте опорні слова: *помітила, шнурки, зупинилася, потримати, подякувала.*

2. Запишіть два речення, які розповідають про те, що помітила дівчинка, і про те, що вона зробила. Поясніть, які слова слід писати з апострофом і чому.

Розрізняй!

Благодарю (к о г о?) тебе, Вас —
дякую (к о м у?) тобі, Вам.

140. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, підкресли слова, написання яких можна пояснити вивченими правилами.

Євгенкові сім років. Найбільшою турботою хлоп'яти є голуби. Пташина сім'я в нього невеличка. Голуб і голубка. Вони сміливо гуляють по подвір'ю, а живуть у дерев'яній голуб'ятні.

 Прочитай вірш. Спиши, розкриваючи дужки.

Пес кудлатий...
Вранці все оббіг подвір(я),
скубнув курочку за пір(я),
а індика хап за хвіст!
Став індик на повен зріст:
— Ти мене не зачіпай,
я король тут, пам(я)тай!

Іванна Блажкевич

§ 16. Повторення вивченого

Пригадай!

1. Після якої букви і чому в кінці слова в українській мові завжди пишеться м'який знак, а в російській — ніколи не пишеться?

2. Після яких букв і чому в українській мові м'який знак не пишеться?

3. Як позначається м'якість приголосних перед *о*?

4. Чому в словах *знання, завдання, вугілля* букви подвоюються?

5. Коли вживається апостроф? Яка його роль у слові?

6. Які українські вислови тобі запам'яталися?

Перевір себе

141. 1. Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Іванко — завзятий рибалка. С..годні накопав хлопе.. черв..чків, узяв вудочку і пішов на річку. Прикріпив на гачок черв..ка і закинув у воду. Сидить Іванко, чекає. А риба не клює, хоч плач. Уже сонячне промі..я й припікати почало, а відро порожнє.

2. Яким словником ти скористаєшся, щоб перевірити правильність написання слів?

142. 1. Прочитай. Підготуйся записати текст під диктовку.

Прийшла зима і засипала все білим снігом. Гблодно стало пташкам. Почали вони перебиратися поближче до людських жител.

На шкільне подвір'я прилетіла зграйка синиць. А сьогодні у двір завітав красень снігур.

Гостинно зустріли птахів школярі. Вони повісили на деревах годівниці. Тепер зима не страшна птахам.

2. Прочитай і запам'ятай.

Український народний вислів

В одне вухо входить, а в інше виходить — так говорять про неуважних людей.

143. П о п р а ц ю й т е п а р а м и!

1. Вивчіть вірш і запишіть з пам'яті.

НАЙРІДНІША

Батьківцино, земле рідна,
земле сонячна і хлібна,
ти навік у нас одна.

Ти, як мати, найрідніша,
ти з дитинства наймиліша.
Ти і взимку найтепліша —
наша отча сторона.

Микола Сингаївський

2. Обміняйтеся зошитами і перевірте правильність запису.

ТЕКСТ. РЕЧЕННЯ

§ 17. Що таке текст. Тема і головна думка тексту

Прочитай і запам'ятай українські слова і словосполучення, які ти вживатимеш.

Речення (предложение).

Текст.

Зміст (содержание).

Заголовок (заглавие).

Зачин (зачин, начало).

Основна частина (основная часть).

Кінцівка (концовка).

Головна думка (основная мысль).

Зв'язне висловлювання (связное высказывание).

144. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте і допоможіть Незнайкові.

Сьогодні Незнайко знову прийшов на урок української мови. Учитель запросив його до дошки й дав таке завдання:

— Прочитай речення, що записані зліва і справа. Скажи, які з них зв'язані за змістом і становлять зв'язне висловлювання — текст, а які є окремими реченнями.

Прочитав Незнайко, але відповісти не зміг. Допоможіть йому.

Тихо падають білі сніжинки. Білочка живе в дуплі. У бібліотеці багато цікавих книжок.

Прийшла зима. Вона вкрила землю м'яким білим снігом. Одягла в теплі шапки дерева, кущі, будинки. Стало гарно, як у казці.

2. Які ознаки тексту ви знаєте? Розкажіть Незнайкові. Доберіть заголовок і спишіть текст. Поясніть правопис виділеного слова.

145. Пригадай, що таке тема тексту. А головна думка? Визнач тему й головну думку цих текстів. Спиши один з них.

1. А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото блискуче,
вся і давність, і обнова —
українська мова.

Павло Тичина

2. Книжки! Вони несуть у собі прекрасний, чарівний світ¹. Людина, яка любить і вміє читати, — щаслива людина. Вона оточена² розумними й вірними друзями. Друзі ті — книжки.

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Розгляньте малюнок. Який настрій він у вас викликає? Доберіть до нього назву.

¹ чарівний світ — волшебный мир

² оточена — окружена

2. Пригадайте, як буде утворюватися текст. Подумайте, з чого ви почнете свій текст, про що розповідатимете, чим закінчите. Використовуйте такі слова і словосполучення: *якось, зоопарк, дуже цікаво, бачили тварин, найбільше сподобався, величезний, у нього, товсті, зовсім маленькі, добрі, довгий, вуха, задоволені.*

3. Запишіть текст.

4. На яку тему складений ваш текст? Яку головну думку висловлено в ньому?

 46. 1. Прочитай речення й склади з них текст. Добери заголовок. Запиши текст.

Виявляється, всі звірі можуть дружити. Лисеня бавилося з півником. ¹Одного разу я зайшов до свого друга лісника. А собака й кішка мирно їли з однієї миски. У нього я побачив дивну¹ картину.

2. Визнач тему й головну думку тексту. Доведи, що твій текст побудований правильно.

 Прочитай слова й словосполучення і подумай, на яку тему можна скласти текст, використовуючи їх. Добери заголовок. Склади й запиши текст.

Одного разу, взяли кошики, прекрасна погода, багато грибів, швидко наповнилися, на галявині побачили, маленьке оленятко, неподалік олениха, тривожно дивилася, підійшли, побачили, поранена ніжка, побіг до лісника, забрав оленятко, лікувати, будемо приходити й допомагати.

§ 18. Типи текстів

Прочитай і запам'ятай українські слова, які ти вживатимеш.

Розповідь (повествование).

Опис (описание).

Міркування (рассуждение).

¹ *дівний* — удивительный

147. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Прочитайте тексти. Розкажіть, який з них є розповіддю, який — описом, який — міркуванням. Доведіть, що не помиляєтеся.

1. Синичка — невеличка чепурна пташка, трохи менша від горобця. У неї чорно-синя голівка, білі щічки, крильця сірі, а на кінцях майже чорні. Животик у неї жовтий. Від дзьобика по шиї і животику тягнеться фартушок із чорного пір'ячка. Гарна пташка синиця!

2. Синицю в Україні можна зустріти скрізь¹: і в лісі, і в садку, і біля вікна. Її дзвінку пісеньку ми чуємо теплого сонячного дня навіть узимку. Живиться² синиця насінням, комахами та їх личинками.

Синиця — дуже корисний птах.

3. Кажуть, що ноги рятують зайця, а п'ятки — видають.

І справді, п'ятки в нього потіють. Чим довше біжить заєць, тим сильніше потіють п'ятки, тим краще чують його собака й лисиця.

148. 1. Подумай, до якого з текстів вправи 147 можна поставити питання щ о р о б и т и?, а до яких — я к и й? ч о м у? Продовж речення.

Якщо до тексту можна поставити загальне питання щ о р о б и т и?, то це текст... .

Якщо до тексту можна поставити загальне питання я к и й?, то це текст... .

Якщо до тексту можна поставити загальне питання ч о м у?, то це текст... .

2. Перекажи текст-опис. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

¹ *скрізь* — вездє

² *живиться* — кормиться

3. Ще раз прочитай текст-міркування. Знайди його зачин — речення, в якому висловлено твердження. Розкажи, що виражають наступні речення.

149. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

Використовуючи тексти вправи 147, доведіть, що опис, розповідь і міркування будуються по-різному: в одному з них описується предмет чи явище природи, в іншому вказується на час або місце дії, ще в іншому — у зачині висловлюється твердження, яке треба довести.

150. Прочитай текст. Визнач його тип. Доведи, що не помиляєшся. Спиши.

Жив-був горобчик Чив-Чив. Поселився він у дуплі старої груші. Їв комашок, збирав у дворі крихти хліба. І дуже не любив старого чорного kota Няв-Няв...

2. Спробуй продовжити текст (усно).

151. Прочитай текст. Визнач його тип. Добери заголовок, який би виражав головну думку тексту. Спиши.

Багато різних машин працює на будівництві. Але найголовніша з них — підйомний кран. Високо над будовою здійсмається його ажурна сталева башта. Кран піднімає із землі бетонні плити, балки, цеглу. Своєю стрілою, немов рукою, подає їх будівельникам. Ось який помічник у будівельників!

 Прочитай ще раз текст вправи 150. Добери заголовок. Запиши, самостійно додавши два-три речення, в яких розповідалося б про те, чому горобчик не любив kota.

Цікаво знати!

Кран — слово, запозичене з німецької мови, спочатку означало журавель, пізніше — водопровідний кран і назву машини, що схожа на журавля.

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Спочатку розгляньте малюнки. Складіть (усно) три тексти: розповідь, опис, міркування. До кожного тексту виберіть з поданих потрібний зачин.

Білочка — гарна господиня.

Це було восени.

Ось білочка.

2. Один із складених текстів запишіть (за вибором).

§ 19. Зв'язок між реченнями тексту. Абзац

152. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте текст. Зверніть увагу на те, як зв'язані між собою речення.

КИЇВ — СТАРОДАВНЄ МІСТО

Розповідають, що колись, дуже давно, прийшли на берег Дніпра три брати — Кий, Щек і Хорив. З ними була і їхня сестра Либідь. Поставили вони на горі укріплений городок. І назвали його ім'ям старшого брата Кия.

За багато століть Київ виріс, змужнів і став одним з найкращих міст в усьому світі. І тепер кияни дбають про його красу і славу. Вони звеличують місто своєю працею.

2. Із скількох частин складається текст? Про що розповідається в кожній? Як вони оформлені на письмі?

3. Доберіть заголовок до другої частини тексту. Спишіть її. Підкресліть слова, за допомогою яких зв'язуються речення цієї частини тексту.

153. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли слова, за допомогою яких зв'язуються речення тексту.

Цибуліно — задерикуватий веселий хлопчик з головою-цибулинкою. Його малюють на обкладинках книжок і листівках, ліплять з пластиліну.

Придумав цього казкового хлопчика й дав йому життя італійський письменник Джанні Родарі:

2. Поясни правопис виділених слів.

154. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Прочитайте текст. Поділіть його на частини. Подумайте, як записати кожну. Запишіть текст так, щоб ті самі слова не повторювались у кожному реченні.

У лісі жив Їжачок. Знайшов Їжачок собі кімнату в дуплі старої липи. Настала осінь. Почав Їжачок готуватися до зими. Наносив сухого листя. Вистелив листям своє житло. Тепло буде Їжачкові взимку.

155. Прочитай речення і склади з них текст. Подумай, із скількох частин він складатиметься. Запиши речення так, щоб у них не повторювались ті самі слова.

Комахи заснули міцним сном до наступної весни. Листя вкрило землю м'яким килимом. Настала пізня осінь. Під листям знайшли собі житло комахи. Облетіло останнє листя з дерев.

 Самостійно склади текст на тему «Моя вулиця». Прослідкуй, щоб слово *вулиця* не повторювалось у кожному реченні. Запиши свій текст.

§ 20. План тексту

156. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок, який би виражав головну думку тексту.

Подарували мені якось маленького пухнастого зайчика. Хутро в нього було сіре, задні лапки довгі-предовгі. Вуха теж довгі.

Став я помічати, що зайчик сумує. Все частіше на вікні сидить. А то почне лапками по склу бити. А іноді до дверей підбіжить і починає стукати. Жаль мені його стало. Виніс я зайчика у двір, опустив на землю. А він насторожив вуха, глянув на мене, немов подякував, і швидко-швидко пострибав у ліс.

2. Скажіть, у якому стовпчику записано план тексту, а в якому — його будову. Спишіть план тексту.

1. Зачин.		1. Пухнастий подарунок.
2. Основна частина.		2. Зайчик сумує.
3. Кінцівка.		3. Звірятко проситься на волю.
		4. Зайчик стрибає в ліс.

3. Перекажіть текст за планом.

 Запам'ятай! План коротко й послідовно відображає найголовніше в тексті.

157. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Складіть і запишіть план тексту.

Котик Васько — пустун і витівник¹. То в черевик залізе, то в піч шугоне і вийде звідти не сірий, а чорний. А якось вранці надумав ганятися за синичкою, яку Миколка врятував від морозу. Такий переполох здійняв, що Миколка не витримав і зачинив малого розбишаку до кроликової клітки.

Згадав хлопчик про кошеня тільки ввечері. Хутчій відчинив клітку і здивувався: Васько лежить поряд із кроликом і бавиться його довгими вухами.

З тих пір Васько цілими днями просиджував біля клітки. А коли Миколка випускав вухастого, то вони ганяли по сінях наввипередки, гралися, перекидалися. Дуже подружили.

За В. Васильчуком

2. Перекажіть текст. Запишіть переказ.

158. Прочитай текст. Склади й запиши запитання до нього.

Помахала осінь останнім жовтим листям і попрощалася з нами. Не видно сонця. Зрідка-зрідка виходить воно погуляти.

Похолоднішало.

Затулив борсук нору і спить. І ведмідь-волохань спить. А маленька білочка-вертуха по гілках стрибає.

Дихнув мороз, пробіг на срібних ковзанах річкою. Запурхали лапаті сніжинки. Прийшла сніжна зимонька.

1. Прочитай словосполучення. На яку тему можна скласти з ними текст?

Одного разу, йшов полем, раптом помітив щось, вороненя в траві, зламана ніжка, забрав додому, перев'язав бинтом, годував сиром, напував водою, звикло до Сергійка, бігало за хлопцем, голосно каркало.

2. Склади й запиши текст.

¹ *пустун і витівник* — шалун и проказник

§ 21. Повторення вивченого

Пригадай!

1. Що таке текст? Як він будується?
2. Що таке головна думка тексту?
3. Чим відрізняється будова тексту від його плану?
4. Коли нове речення в тексті слід починати з абзацу?
5. Які ти знаєш типи текстів? Як відрізнити один тип тексту від іншого?

Перевір себе

- 159.** 1. Прочитай текст. Визнач його тип. Доведи правильність своєї думки.

Малюк — не хлопчик, а диво. Йому п'ять років. Волосся русаве, а кучері спадають на плечі. Одягають його в коротенькі штанці до колін і курточку з білим матроським коміром. Взутий він у черевички на низьких підборах і носить барвисті шовкові панчохи. Всі його дуже люблять.

2. Спиши текст. Підкресли слова з орфограмами. Поясни написання цих слів.

3. Склади подібний текст про свого братика чи сестричку (можна про ляльку).

- 160.** Склади і запиши текст-міркування за поданим зачином.

Дятла часто називають лікарем лісу. І справді ...

§ 22. Речення. Види речень за метою висловлювання

Прочитай і запам'ятай українські слова і словосполучення, які ти вживатимеш.

Речення (предложение).

Мета висловлювання (цель высказывания).

Розповідне речення (повествовательное предложение).

Питальне речення (вопросительное предложение).

Спонукальне речення (побудительное предложение).

161. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Прочитайте текст. Подумайте і розкажіть, які з речень тексту вжито, щоб повідомити, розповісти про щось, яке — щоб спитати, яке — щоб спонукати до дії (побудить к дійствию).

Гарно вранці в зимовому лісі. Повітря чисте, прозоре. Деревата стоять, мов у казці.

А хтось з вас бував у зимовому лісі? Підіть, подивітьса на цю красу!

2. Спишіть текст. Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень. Які серед цих речень розповідні, яке питальне, яке спонукальне?

3. Складіть за поданим зразком текст про красу поля, річки або моря.

В українській мові, як і в російській, речення розрізняють за метою висловлювання. Вони бувають розповідні, питальні, спонукальні.

162. Прочитай і доповни речення.

Якщо в реченні про щось розповідається (повідомляється), — це

Якщо в реченні про щось запитується, — це

Якщо в реченні виражено спонукання до дії, — це

163. Знайди й прочитай спочатку розповідні речення, а потім спонукальні. Спиши речення.

Петрику, допоможи мені розв'язати задачу.

Настала зима. Запурхали лапаті сніжинки.

Ходімо швидше, а то запізнимось.

Цікаво знати!

Ім'я **Петро** прийшло до нас із грецької мови, де *петреа*, *петрос* означало *скеля, камінь*. Отже, Петро — *твердий, мов камінь*.

164. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання в ньому вжито? Випиши питальне речення.

ГЕРБ, ПРАПОР І ГІМН УКРАЇНИ

Кожна країна має свій Державний Герб. Малий Державний Герб України — Тризуб. Він називається так, бо має три кінці — три зуби.

Державний Прапор України синьо-жовтий. Чому саме ці два кольори обрано? Жовтий колір — це колір пшеничної ниви, а синій — колір чистого мирного неба.

Державний Гімн України — це урочиста пісня, символ нашої державної єдності.

Цікаво знати!

Герб — слово, запозичене з німецької мови, спочатку воно означало *спадкоємець*, пізніше — *родовий знак спадкоємця*. Державний Герб — офіційна емблема держави.

Гімн — слово, запозичене з латинської мови, де воно означало: *хвалебна пісня на честь богів*, тепер — *урочиста пісня*.

Гривня — *мідна, золота, срібна монета*. Первісне значення — *намисто, браслет*, похідне від *грива* — шия, на якій носили намисто з монет, пізніше — *грошова одиниця*.

165. Прочитай і спиши текст. Розкажи, які речення за метою висловлювання у ньому вжито.

Клен цілу зиму спав. Холодний вітер гойдав його віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку до нього доторкнулось щось тепле, лагідне. Що це? То був теплий весняний вітер.

— Прокидайся, весна наближається, — прошепотів він.

За Василем Сухомлинським

1. Склади й запиши речення, які б починалися так.

Хто з вас знає, ... ? Невже ... ? Увечері ми
Татку, допоможи Євгенку, ходімо

2. Які речення за метою висловлювання тобі довелося скласти?

§ 23. Розділові знаки в кінці речень

Прочитай і запам'ятай українські слова і словосполучення, які ти вживатимеш.

Розділові знаки (знаки препинання).

Крапка (точка).

Знак питання (вопросительный знак).

Знак оклику (восклицательный знак).

Цікаво знати!

Ко́ма і **кра́пка** — найдавніші розділові знаки, які прийшли до нас з латинської мови. **Кома** означало ударю, відсікаю, відділяю, а **крапка** — дрібна цятка, пункт.

166. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте або послухайте текст. Дайте відповідь на поставлені запитання.

ХТО НАЙВАЖЛИВІШИЙ?

На столі лежав списаний аркуш паперу. Коли стало зовсім темно, зібралися всі розділові знаки внизу аркуша й засперечалися, хто з них найважливіший.

— Я, — сказала Крапка. — Мене завжди ставлять у кінці речення, в якому про щось розповідають. Ставлять і тоді, коли просять про щось, бажають чогось.

— Ну, якщо розповідають і просять, то так, — обізвався Знак Оклику. — А якщо суворо наказують? Якщо хвилюються, радіють, захоплюються? Тут уже звертаються до мене.

— О! Ви зовсім забули про мене! — образився Знак Питання. — Без мене аж ніяк не обійтися. Ось спробуйте спитати про щось і записати це без мене. Ніхто й не зрозуміє вас.

2. Хто ж найважливіший? Коли ставиться крапка? А знак оклику? Знак питання?

У кінці розповідних і спонукальних речень на письмі ставиться

Якщо про щось розповідають або спонукають до дії з почуттям радості, здивування, захоплення, то ставиться

Якщо запитують про щось, то в кінці речення ставиться

167. Прочитай і випиши речення в такому порядку: розповідні, спонукальні, питальні. Поясни вживання розділових знаків.

Заходьте, заходьте, раді вас бачити!

Коли у вас урок української мови?

О, як чисто в класі!

Завтра ми підемо на екскурсію.

Михайлику, дай мені, будь ласка, книжку.

168. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Прочитайте текст. Про яке дерево в ньому розповідається? Доберіть заголовок. Перекажіть текст і запишіть свій переказ або самостійно складіть і запишіть текст про ялинку.

Вона росла біля школи й була завжди зеленою. І влітку, і взимку. Навіть білі сніжинки не могли закрити її зеленого вбрання.

Одного разу до неї прийшли веселі хлопчики й дівчатка. Діти прикрасили її блискучими іграшками й гірляндами. Тепер вона стала ще кращою і разом з дітьми раділа святу, яке наближалось.

Розрізняй!

одежда, наряд — *вбрання*

игрушка — *іграшка*

169. 1. Склади речення, які починалися б так:

1. Іванку, ...
2. Хіба ти не знаєш ...
3. Як ...
4. Мамо, коли ...
5. Бабусю, розкажи ...

2. Які речення за метою висловлювання ти склав? Які вони за інтонацією? Які розділові знаки ти поставив у кінці цих речень? Чому?

3. Назви речення із звертанням.

170. 1. Прочитай.

2. Подумай, кого тобі треба привітати з Новим роком. Що побажати? Напиши новорічні листівки своїм рідним і друзям.

§ 24. Звертання в реченнях. Розділові знаки при звертанні

Прочитай і запам'ятай українські слова, які ти вживатимеш.

Звертання (обращение).

Кома (запятая).

Знак оклику (восклицательный знак).

171. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Послухайте або прочитайте текст. Визначте його тип. Доберіть заголовок.

Чи доводилось вам, друзі, бути сонячного зимового ранку в лісі?

Навколо тихо-тихо. Сніг виблискує мільйонами зірочок. Дивишся й не надивишся на цю красу. Ставайте, любі мої, на лижі й гайда до лісу!

2. Скажіть, які речення за метою висловлювання вжито в тексті.

3. Знайдіть і прочитайте речення із звертанням. Спишіть їх.

Запам'ятай! (Звертання — це слово чи кілька слів, які називають того, до кого звертаються.) Звертання в реченні виділяється комою або після звертання ставиться знак оклику.

172. 1. Прочитай уривки з віршів.

Донечко, з добрим ранком!
Глянь за вікно, маленька,
котик на нашім ганку
з чорного став біленьким.

Ірина Жиленко

Хвилюють, маюють, квітують поля —
добрідень тобі, Україно моя!

Павло Тичина

2. Спиши. Назви речення із звертанням. Поясни вживання коми в цих реченнях.

Зверни увагу! Якщо звертання стоїть на початку речення, то кома ставиться після нього, якщо в середині, — то з обох боків, а якщо в кінці речення, то перед ним.

173. Склади кілька речень, звертаючись із проханням чи запитанням до товариша (подруги), мами або тата, вчителя. Запиши свої речення. Звертання виділи комами.

174. 1. Прочитай уривок з тексту. Які речення за метою висловлювання в ньому вжито?

Бабуся запросила дітей до хати:

— Заходьте, діточки, в хату. Гостями будете.

У хаті баба Ганна заклопоталася:

— Чим же вас, дорогенькі мої, пригощати?

2. Спиши текст. Підкресли звертання.

3. Використовуючи подані речення, побудуй діалог — розмову дітей з бабусяю.

 1. Прочитай уривок з казки. Знайди звертання. Спиши, виділяючи їх комами.

Опустив вовк хвіст в ополонку та й приказує:

— Ловися рибко все велика та велика. Ловися рибко все велика та велика.

А лисиця ходить навколо вовка й приказує:

— Мерзни, мерзни вовчий хвіст.

2. Чи є наведений уривок з казки діалогом? Чому?

§ 25. Головні й другорядні члени речення.

Зв'язок слів у реченні

Запам'ятай українські слова і словосполучення, які ти вживатимеш.

Головні члени речення (главные члены предложения).

Підмет (подлежащее). **Присудок** (сказуемое).

Другорядні члени (второстепенные члены).

Зв'язок слів (связь слов).

Прочитай і запам'ятай.

В українській мові, як і в російській, слова в реченні, до яких можна поставити питання, є членами речення.

Є головні члени речення й другорядні.

Головні члени речення — підмет і присудок. До підмета ставляться питання хто? що? До присудка — що робить? що роблять? що робив? що зробив? та ін.

Всі інші члени речення — другорядні. До них ставляться питання який? звідки? коли? де? куди? кого? чого? кому? чому?

175. 1. Прочитай і спиши речення. Знайди головні члени речення й підкресли їх.

Здавна в Україні жінки прикрашали хату рушниками.

2. Постав питання до другорядних членів.

Запам'ятай! Усі члени речення зв'язані між собою. Цей зв'язок ми встановлюємо за допомогою питань.

176. 1. Розглянь, як зв'язані між собою слова в реченні.

За темним лісом сходить червоне сонце.

2. Запиши речення. Підкресли головні члени речення.

3. Поясни, що означають стрілочки \longleftrightarrow , поставлені між головними членами речення, і позначення $\lceil \quad \rceil$, поставлені між головними та другорядними членами, а також між другорядними членами речення.

В українській мові, як і в російській, у реченні другорядні члени зв'язані з головними та між собою і утворюють словосполучення.

177. 1. За зразком вправи 176 самостійно встанови зв'язок між членами другого речення.

Сніжок у полі, у долині,
і на дорозі, й на горі.
На червонястій горобині
стрічають зиму снігурі.

Грицько Бойко

2. Назви головні члени речення і словосполучення.

178. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Розгляньте малюнки і складіть речення. Запишіть їх.

2. Встановіть зв'язок між словами у реченнях за зразком вправи 176. Назвіть головні члени речення.

179. 1. Прочитай. Чи можна назвати записане реченнями?

Спить, снігом, під, трава.
Весна, скоро, але, прийде.
Прокинеться, від, травичка, сну.
Зазеленють, швидко, поля.

2. Побудуй з поданих слів речення. Запиши їх. Підкресли головні члени. Встанови зв'язок між членами останнього речення.

3. Прочитай і запам'ятай.

Українські народні вислови

П'яте колесо до воза — так говорять, коли хтось зайвий.

Вставляти палицю в колесо — заважати щось зробити.

4. Склади речення з одним із висловів.

180. Прочитай уривок з вірша. Спиши. Підкресли головні члени речення. Встанови зв'язок між словами другого речення.

По селу тепер щоднини
крутиться метелиця.
Сніг лапатий на долини
і на гори стелиться.

Степан Жупанин

 Склади текст на тему «Про що розповіла біла сніжинка», використовуючи подані слова і вислови. Запиши його. Підкресли головні члени речення.

Д л я д о в і д о к: ніжна, пухнаста, легка, мов зірка, пушинка, повітря, земля, хмара, метелиця, весело, крутитися, білий килим.

181. Доповни речення другорядними членами, які відповідають на поставлені питання.

я к і? к о г о? к о л и? к у д и?
↓ ↓ ↓ ↓
... школярі підгодовують ми ходили

я к и й? к у д и? я к і?
 Настав ... ранок. прилетіли ... синички.

182. 1. Склади речення за поданим початком і запиши їх.

1. Моя бабуся ... у 2. Сьогодні учні ... на
 3. Хлопчики й дівчатка ... у 4. У дворі

2. Розкажи, які члени речення тобі довелося додавати, щоб утворити речення.
 3. Підкресли головні члени речення.
 4. Встанови зв'язок між словами в одному з речень.

183. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Ще раз розгляньте перший малюнок до вправи 178 і складіть текст «Як ми ліпили снігову бабу». Запишіть його. В одному з речень підкресли головні члени й усно поставте питання до другорядних.

184. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли головні члени речення. Встанови зв'язок між словами першого речення. Поясни правопис виділених слів.

Навесні птахи будують собі гнізда. Одні селяться на верхівках дерев. Інші в'ють гнізда в кущах. А дятел своїм міцним дзьобом видовбує дупло в дереві. Проб'є дятел отвір у корі, потім дзьобом вибере деревину. Ось і готова квартира.

1. Прочитай слова, з яких мають починатися речення. Склади речення й запиши їх у такому порядку, щоб вийшов текст «Як ми прибирали клас».

Учні Всі Оленка та Іванко Євгенко та Мар'янка Учителька

2. Які члени речення тобі довелося дописати?
 3. Встанови зв'язок між членами останнього речення.

Цікаво знати!

Ім'я **Олена** походить від грецького слова *геленос*, що означає *світло, полум'я, сяйво*. *Гелена* — героїня давньогрецьких міфів. У росіян поширене відповідне ім'я *Елена*, у німців — *Хелен*.

§ 26. Складне речення

В українській мові, як і в російській, є речення, які складаються з двох і більше частин (простих речень), з'єднаних словами *і, а, але, що, щоб, тому що, бо, коли, який* та іншими. Це складні речення.

Наприклад: 1. *Земля ще не звільнилася від снігу, а дикі гуси вже прилетіли.* 2. *Світило яскраве сонце, але мороз не спадав.* 3. *Дівчинка розповіла, що вона була в Києві.*

- 185.** 1. Спиши наведені в прикладі речення. Підкресли головні члени.
2. Склади самостійно складне речення і запиши його.

Зверни увагу! Перед словами, які з'єднують частини складного речення, ставиться кома.

- 186.** 1. Прочитай пари речень. З'єднай їх, вибираючи потрібні слова: *і, а, але, що, бо.*

Ліс закінчився. Почалося поле.

Зійшло сонце. Туман не розвіявся.

Учителька повідомила. Сьогодні всі підуть на екскурсію.

2. Запиши складні речення. Перед сполучниками став кому. Підкресли головні члени.

- 187.** 1. Прочитай текст. Визнач його тип — розповідь, опис чи міркування.

Слово *Київ* пишеться з великої букви, тому що це назва міста. А ми знаємо, що назви міст пишуться з великої букви.

2. Які речення вжито в цьому тексті — прості чи складні? Як вони з'єднані між собою?

3. Спиши текст. Підкресли слова, що з'єднують частини складного речення.

4. За поданим на с. 78 зразком усно склади текст-міркування про вживання м'якого знака перед буквою *о* в слові *льон*.

188. Прочитай текст. Спиши. Підкресли головні члени речення. Скажи, яке з цих речень просте, а які — складні.

Попливли по річці кораблі. Дісталися кораблі того краю, в якому жили три брати. Зійшли на берег люди, поставили там свої житла, і виросло велике місто.

1. Прочитай прості речення. Утвори з них складні за допомогою сполучників *що, тому, а*. Запиши складні речення. Не забудь поставити коми перед сполучниками.

◆ 1. **Учителька розповіла.** Мова — то скарб народу, його багатство. Її треба берегти. 2. У залі звучать народні пісні. В них — душа народу — ніжна, лірична. 3. В оголошенні повідомлялось. Завтра — день екскурсій.

2. Поясни правопис виділених слів.

189. Попрацюйте колективно.

 1. Розгляньте малюнки. Спробуйте побудувати складні речення за малюнками і схемами.

_____ = _____ ..., бо _____ = _____ .

_____ = _____ ..., щоб _____ = _____ .

Зверніть увагу! Складне речення може складатися з кількох простих, які між собою з'єднуються тільки інтонацією. Між ними ставиться кома.

Н а п р и к л а д:

Ось нагнулась тирса біла,
звіробій скрутив стебельця,
червоніє материнка,
як зірки, горять козельці.

Яків Щоголів

2. Спишіть уривок з вірша. У кожному простому реченні підкресліть головні члени.

190. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

Побудуйте складні речення за поданими початком і схемою. Запишіть їх.

Мама сказала, щоб _____ = _____

Ми зайшли до Іванка, але _____ = _____

Марія поспішала, бо ... = _____ .

191. 1. Прочитай вірш. Скільки в ньому речень? Які вони — прості чи складні?

Вже осипався горіх,
на травицю іній ліг.
Я хотів спинити літо,
та зчинився буйний вітер.
Я хотів спинити осінь —
холод вигулькнув з-за сосон.
Я погрітисся побіг,
а тим часом випав сніг.

Андрій М'ястківський

2. Спиши перші чотири рядки. Поясни, як зв'язані між собою частини складних речень.

192. Прочитай вірш. Спиши. Підкресли в реченнях головні члени. Скажи, чи є у вірші складне речення. Як з'єднані між собою його частини?

Ніч... Повисли темні хмари,
скаче в небі блискавиця,
громові гучні удари
розгулялись. Буря злиться.
Пробудилась Василюк,
невгамовна верховинка,
чує гуркіт. Чи не сон це?
Вітер віє за віконцем.

Степан Жупанин

- ◆ 1. Прочитай уривок з казки «Пан Коцький». Подумай, як з'єднати між собою частини складного речення. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні слова.

Пан Коцький злякався кабана. Він подерся на дерево, ... ведмідь сидів. Ведмідь побачив, ... кіт лізе до нього і почав вище лізти на дерево. Дерево не здержало його, ... ведмідь упав просто на вовка. Звірі злякалися та так дременули, ... ніхто їх і знайти не міг.

2. Прочитай і запам'ятай.

 Український народний вислів

Ані в зуб — так говорять про людину, яка нічого не розуміє чи не знає.

§ 27. Повторення вивченого

Пригадай!

1. Що таке речення? Які ти знаєш речення за метою висловлювання? А за інтонацією?
2. Коли вживаються такі розділові знаки: «.?!»?
3. Що таке звертання? Як воно виділяється на письмі?
4. Які ти знаєш головні члени речення?

Перевір себе

193. 1. Прочитай вірш. Подумай, які речення за метою висловлювання і за інтонацією у ньому вжито. Спиши текст. Постав потрібні розділові знаки в кінці речень.

Пухнастий та білесенький засипав все сніжок
Біжить малеча весело в засніжений садок
З лопатами, з санчатами працює дітвора
Збудуєм з снігу хату ми посеред двора
Качають сніг, втрамбовують —
робота аж кипить
Ось хатка вже й збудована
А хто в ній буде жить

Наталя Забіла

2. Підкресли в першому та другому реченнях головні члени.

194. 1. Прочитай початок кожного речення і склади їх відповідно до поданих схем. Запиши. Постав потрібні розділові знаки і поясни їх.

Настала ... _____ . Чи всі _____ _____ до
Так, усі. Білочка _____ ... й Ведмідь _____ у
... й _____ . Їжачок теж _____ . Тільки _____ га-
сають по Кажуть, що їх ноги _____ .

2. Які члени речення тобі довелося додавати? Доведи свою думку.
3. Встанови зв'язок між словами першого речення.

§ 28. Лексичне значення слова

- 195.** 1. Прочитай речення, записані російською і українською мовами. Зверни увагу на значення виділених слів.

На звёздное небо выплыла полная луна.

— Э-гей-эй-эй! — раскатилось эхо по всему лесу.

Декабрь — последний месяц года.

На зоряне небо вплив повний місяць.

— Е-гей-ей-ей! — покотилася луна по всьому лісі.

Грудень — останній місяць року.

2. Поясни, яке значення мають слова *місяць*, *луна* в українській мові. Спиши речення правого стовпчика. Поясни вживання м'якого знака.

- 196.** 1. Прочитай.

1. Вересень, жовтень, листопад — це назви осінніх місяців. 2. Опеньки, підберезники, лисички — їстівні гриби.

2. Чи знаєш ти, чому місяці *жовтень*, *листопад* мають такі назви? Поясни. А чому гриби назвали *опеньками*, *підберезниками*, *лисичками*? Свої відповіді будуй так: *Місяць жовтень назвали так тому, що в цьому місяці ...*

3. Речення-відповіді запиши. Зверни увагу на кому перед словом *що*. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні.

Цікаво знати!

Наука про значення слів називається *лексикологія*, а наука про їх походження (рос.: происхождение) — *етимологія*. Є словники *тлумачні* (толковые) й *етимологічні*.

Подумай, у якому з них ти можеш довідатися про значення слова, а в якому — про його походження.

197. 1. Прочитай речення, записані російською й українською мовами.

— Хороший сын у меня, хороший отец у моих внучат, — с гордостью думала старая женщина.

— Хороший син у мене, хороший батько у моїх онуків, — з гордістю думала стара жінка.

2. Подумай, у якому значенні вжито слово *хороший*. У значенні *стрункий*¹, *гарний*, *красивий* чи *добрий*, *чесний*, *справедливий*? Яку групу слів треба вжити, щоб розповісти про зовнішній вигляд² людини? А про характер? Склади й запиши речення із цими групами слів.

Розрізняй!

с гордостью — з гордістю

198. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач, який це текст — розповідь чи опис. Запиши заголовок і два перших речення.

Раніше від бабусі Дарини ніхто не встає. Сьогодні Тетянка прокинулася раненько, вибігла на подвір'я, а бабуся вже на городі помідори підв'язує. Зачувши, як Тетянка лопотить ніжками по стежці, розігнулася:

— Доброго ранку, внучко!
Очі бабусині всміхаються.

¹ *стрункий* — стройный

² *зовнішній вигляд* — внешний вид

2. У якому значенні в тексті вжито слово *лопотить*? Чи таке саме значення цього слова в реченні: *Дитина щось лопотить*?

3. Поясни написання виділених слів.

◆ 1. Пригадай, що означають такі українські народні вислови.

Гедзь укусив. І гадки не має. І кравець, і швець, і на дуду грець.

2. Побудуй з кожним висловом речення і запиши. Поясни вживання м'якого знака.

199. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Прочитайте й подумайте, на які чотири групи за правилами написання можна поділити подані слова. Запишіть їх у чотири стовпчики. Поясніть написання слів кожної групи.

Польоти, тепер, Мар'янка, сльози, корінець, в'янути, любов, дерев'яний, верф, піч, п'ятниця, снігур, горобець, дзьоб, молодець, пеньок.

2. Поясніть значення слів *мóлодець* і *молодéць* у таких висловах: *Добрий мóлодець* і «*Молодéць!*» — *похвалила мама Сергійка*. А яке значення має слово *добрий*? Чи таке саме, як у словосполученні *добрий день*? Чи в значенні *дуже сильний, хоробрий*?

Розрізняй!
полёты — польоти

200. 1. Прочитай речення, записані російською й українською мовами. Поясни, яке значення має слово *неділя* в українській мові. А слово *тиждень*?

Неделя — это семь дней.

Выходной день — воскресенье.

Тиждень — це сім днів.
Вихідний день — неділя.

2. Спиши речення правого стовпчика. Поясни написання виділених слів.

201. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Подумай, чому текст складається з двох частин і яка роль абзацу в тексті.

Несподівано вдарив міцний мороз. За ніч він скував **льодком** усі калюжі.

Прилетів **горобець** напиться води. І прямо до замерзлої калюжі. Поклював лід і здивувався: недавно вода була, а нині й **дзьоба** не змочиш.

2. Спиши. Поясни написання виділених слів.

202. 1. Прочитай текст. Визнач його тип. Добери заголовок і спиши.

Прокинулись якось **Гриць** і **Тарасик**, а дерева стоять голі й сумні. А над деревами наче пух тополиний літає.

Вибігли на вулицю **хлоп'ята**. Підставляють долоньки назустріч сніжинкам.

Летять сніжинки. **Вкривають** землю, дерева, будинки.

2. Поясни написання виділених слів.

- 1. Подумай, на яку тему можна скласти текст з поданими словами й словосполученнями.

Сьогодні вранці, пухнасті сніжинки, танцювали в повітрі, забіліло, зраділи, **вибігли** на **подвір'я**, гралися в сніжки, ліпили.

2. Склади й запиши текст.
3. Поясни, у якому значенні вжито перше слово у вислові *танцювали в повітрі*.
4. Поясни правопис виділених слів.

Розрізняй!
ледок — льодок
деревьа — *дерева*

§ 29. Слова, близькі за значенням (синоніми)

203. 1. З поданих слів випиши близькі за значенням (синоніми) до слова *сміливий*.

Веселий, відважний, догадливий, хоробрий, працьовитий, кмітливий, щирий, безстрашний.

2. Про кого можна сказати, використовуючи виписані слова? Запиши свою відповідь.

3. Поясни написання слова *працьовитий*.

204. 1. З поданих слів випиши близькі за значенням (синоніми) до слова *іти*.

Нести, розповідати, ступати, писати, крокувати, човгати, малювати, бігти, мовчати, летіти, повзти, прямувати, тупцюти.

2. П о п р а ц ю ю т е п а р а м и .

Подумайте, які з виписаних слів можна використати, відповідаючи на поставлене нижче запитання. Побудуйте відповідь за змістом кожного малюнка й запишіть.

Х т о щ о р о б и т ь ?

205. Прочитай і подумай, яке слово із синонімів, записаних у правому стовпчику, слід вжити замість крапок у поданих реченнях.

Прийшла зима. Повітря стало Якщо посто-
яти на місці, то руки
починають ..., ноги ...,
все тіло

холонути
стигнути
мерзнути
клякнути
дубіти

Розрізняй!
пришла — *прийшла*

206. Добери по два слова-синоніми, які називають характерні ознаки кожної пори року.

Літо — ..., Зима — ..., Осінь — ...,
Весна — ...,

207. 1. Прочитай слова. Випиши групи синонімів.

Доц, мріють, велетенський, град, думають, гадають, гроза, малий, гігантський, міркують, крихітний, злива, дрібний, величезний, невеликий, сніг, помишляють, малесенький.

2. Розташуй слова третьої групи в порядку збільшення якості ознаки.

 Прочитай. З поданого ряду слів-синонімів вибери і встав ті, які найкраще відповідають змісту речень.

Сказати, говорити, мовити, повідомляти, розповідати, розказати, розмовляти.

1. Дівчатка про щось швидко 2. — А до нас снігурі прилетіли, — ... Василько. 3. — Мамо, ... казку, — попросила Надійка. 4. — Нема чого й ..., — зауважила Марійка. 5. Скоро казка ..., та не скоро діло робиться.

§ 30. Слова, протилежні за значенням (антоніми)

208. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Використовуючи синоніми, розкажіть про природу.

Восени небо ..., ..., а навесні — ..., Сонце восени ..., ..., а навесні — ..., Вітер восени ..., ..., а навесні — ..., Дощ восени ..., а навесні — ..., Трава восени ... , а навесні —

2. Чи будуть дібрані вами слова про кожен пору року протилежними за значенням (антонімами)?

209. 1. Прочитай і закінчи кожне речення. Назви слова-антоніми. Чому так названо текст?

ЛЕДАЧИЙ І СТАРАННИЙ

Спочатку повчуся, а потім погуляю, — говорить Спочатку погуляю, а потім повчуся, — говорить

2. Чи можна замінити слово *старанний* словом *працьовитий*?

3. Запиши текст.

210. 1. Антоніми часто використовуються в прислів'ях та приказках. Прочитай прислів'я та приказки. Що цікавого в них?

1. Хто хоче багато знати, тому треба мало спати.
2. Ледачого всі обминають, а роботячого шанобливо вітають.
3. За маленьким погнався, а велике загубив.

2. Спробуй закінчити прислів'я, додаючи антоніми.

1. Знай більше, а говори 2. Корінь навчання гіркий, а плід його 3. Краща річ нова, а дружба

3. Запиши прислів'я.

4. Які речення — прості чи складні — використані в прислів'ях?

5. Усно склади два речення зі словами-антонімами (за власним вибором).

211. 1. Прочитай текст і добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви. Підкресли їх і доведи, що не помилився.

Лелека живе на старому в'язі.

Прибігають до в..за хлоп..та — Гриць і Миколка.

Витанц..вують під в..зом і гукають:

— Лелеко, лелеко, до осені далеко?

Птах нахиляє дз..бату голову, дивиться на дітей.
А потім починає клекотати.

Про що він клекоче? Спробуй розбери.

За Василем Чухлібом

2. Подумай, чому з ряду синонімів: *говорять, кажуть, кричать, гукають* — автор вжив у тексті слово *гукають*. Доведи свою думку.

3. Які речення за метою висловлювання вжито в цьому тексті?

1. Розглянь малюнки й розкажи, що яке або хто який. Речення будуй так: *Нитка ..., а канат — ...*. Запиши відповіді.

2. Підкресли антоніми.

Розрізняй!

солёный — солоний
сладкий — солодкий

212. До поданих слів добери й запиши протилежні за значенням.

Поясни їх написання.

День — ..., початок — ..., дівчинка — ..., твердий — ..., вчора — ..., ледачий —

213. 1. Кожне словосполучення заміни одним словом-синонімом. Запиши.

сильна метелиця — ..

велике нещастя — ...

сильний дощ — ...

дрібний дощ — ...

дощ з блискавкою і громом — ...

буря на морі — ...

2. Чи близькі за значенням слова *злива*, *мряка*, *гроза*, *шторм*? Усно склади речення з цими словами. Поясни, чому в слові *мряка* не треба вживати апостроф.

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Складіть опис лисички за запитаннями, малюнком і поданими словами.

1. Хто така лисичка?
2. Яке в лисички хутро?
3. Які в неї лапки?
4. Які вуха?
5. Який хвіст?

Хижий, звір, пухнасте, руде, маленькі, м'які, невеличкі, чутливі, довгий, пухнастий, руда, красуня.

214. 1. Прочитай речення. Подумай, які з поданих слів-синонімів слід вставити замість крапок.

1. **Хлопець** довго ... над задачею і все-таки розв'язав її. 2. Іринка бавилась з ... братиком. 3. За містом збудували ... завод.

Синоніми: гадати, мріяти, думати, міркувати; крихітний, дрібний, маленький; великий, гігантський, велетенський.

2. Запиши речення. Поясни написання виділених слів.

 1. Чи є синонімами слова *гігантський, велетенський, великий*? На які ознаки предметів вони вказують? А слова *крихітний, дрібний, маленький*? Чи будуть вони протилежними за значенням до слів першої групи?

2. Склади речення зі словами *гігантський, крихітний, дрібний*. Запиши.

§ 31. Багатозначність слів. Пряме й переносне значення слів

215. **П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .**

1. Прочитайте вірші-загадки. Розгляньте малюнки. Чи можна здогадатись, хто говорить так про себе?

1. Я на дереві гойдаюсь,
я в конверті посилаюсь.
Я — не він, а він — не я.
Спільне в нас лише ім'я.

2. Я квартиру відмикаю,
журавлиним я буваю.
Я — не він, а він — не я.
Спільне в нас лише ім'я.

3. Я у дверях, у замку,
я і в нотному рядку,
можна гайку загвинтити
і у вирій полетіти.

Алла Свашенко

2. Які ще малюнки можна намалювати до третьої загадки?

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, слово може мати одне або кілька значень.

216. 1. Прочитай речення. Чи однакові за значенням виділені слова? Поясни їх зміст у реченнях.

1. **Голова** правління відкрив збори. 2. Ну й **голова** в цього хлопця! 3. **Чай** — південна вічнозелена рослина. 4. Бабуся приготувала смачний **чай**. 5. **Сон** зморив дитину. 6. Весною в лісі цвіте **сон**.

2. Подумай, у якому значенні вжито виділені слова у поданих сполученнях слів.

вдарив мороз — **вдарив по м'ячу**

міцний мороз — **міцна рука**

3. Прочитай і запам'ятай.

Українські народні вислови

Ще цього бракує — так говорять з досадою про те неприємне, що сталося.

Хай йому грець — так говорять з досадою, коли щось не вдається.

Переливати з пустого в порожнє — так говорять про пусту балаканину двох співрозмовників.

217. 1. Прочитай, як змальовано весну.

Легкі білі хмаринки пливли по небу. Лагідний вітрець злегка гойдав гілля дерев. Перші листочки радісно тріпотіли од вітру. Настала сонячна весна.

2. Подумай, як треба замінити виділені слова, щоб змалювати картину пізньої осені. Запиши, дібравши заголовок.

218. 1. Прочитай текст і скажи, у прямому чи переносному значенні вжито вислів *носи вгору задерли*.

БАБУСЯ І САНИ

Ішла бабуся з гори. Важку сумку несла. Коли це сани біжать. Носи вгору задерли.

— Сани, підвезіть, — попросила бабуся.

— Нам ніколи.

Збігли сани з гори та й стали. Ні вперед, ні назад. Коли це бабуся йде.

— Бабусю, допоможіть, вивезіть нас на гору.

— Мені ніколи, — сказала бабуся й пішла додому.

2. У якому значенні вжито вислів *ні вперед, ні назад*?

3. Спиши текст до слів: «Збігли сани з гори...».

 1. Прочитай словосполучення. Поясни значення прикметників у кожній парі словосполучень. Спиши.

М'який хліб — м'яке серце.

Важкий камінь — важкі хмари.

Холодна вода — холодний погляд.

Солодкий сік — солодкі слова.

Гострий ніж — гостре слово.

2. Подумай і поясни, до якого словосполучення підходить прислів'я: *На язиці медок, а на серці льодок*. Про яку людину так говорять?

3. Поясни написання виділених слів.

§ 32. Повторення вивченого

Пригадай!

1. Що означають синоніми? Для чого вони вживаються?
2. Що означають антоніми? Де вони найчастіше використовуються?
3. У якому значенні можуть вживатися слова?

Перевір себе

- 219.** 1. Чи є антоніми або синоніми у цьому тексті?

Вишні в листі червоніють,
в полі маки пломеніють,
і в сестрички-полунички
рожевіють круглі щічки.

2. У яких значеннях вжито слово *говорити* у вірші?

Мова рідна, слово рідне
є у кожного на світі.
Щось говорить з вітром вітер,
з квітами говорять квіти.
З пташкою говорить пташка,
з джерелом — озерце.
Їхню мову знати не важко,
лиш навчися слухати серцем.

Валентина Каменчук

3. Попрацюйте колективно.

Прочитайте текст. Підготуйтеся записати його під диктовку.

Тихий осінній день. У яблуневому саду літають джмелі. Вони прилетіли до яблука, що впало з дерева і лежить на землі. З яблука тече солодкий сік. Обліпили яблуко джмелі.

Зайшло сонце. А в саду пахнуть яблука, нагріті сонцем. Уже й місяць вплив на небо, а яблука пахнуть гарячим сонцем.

Василь Сухомлинський

БУДОВА СЛОВА

§ 33. Основа слова. Закінчення

Запам'ятай українські слова і словосполучення, які ти вживатимеш.

Основа слова.

Корінь (корень).

Суфікс (суффікс).

Префікс (приставка).

Закінчення (окончание).

Частини основи (частини основи).

220. Попрацюйте колективно.

1. Пригадайте, які частини слова позначають такими знаками у словах російської мови:

2. Продовжте речення.

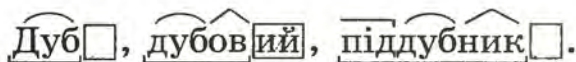
Слово складається з _____ і □ або тільки з _____. Частина слова без закінчення називається _____.

221. 1. Пригадай і розкажи, як визначити закінчення в слові. Назви закінчення й основу в словах.

Український, пришкільний, подвір'я, прочитаємо, книжка, зимонька, вулиця.

2. Спиши слова. Познач основу й закінчення.

222. Прочитай і запиши слова. Простеж, з яких частин може складатися основа. Назви їх.

223. 1. Подумай, що треба зробити, щоб зв'язати слова у словосполучення.

Взяти, книжка; лежати, на, вікно; розмовляти, з, подруга; розповідати, мама.

2. Склади й запиши словосполучення, змінюючи закінчення виділених слів. Познач закінчення. Для чого воно служить?

224. Спиши вірш. У виділених словах познач основу і закінчення.

Ой **весела** в нас зима,
веселішої нема,
грає срібними зірками,
в'ється синіми димками,
снігом землю обійма.

Максим Рильський

225. 1. Прочитай вірш. Про що в ньому розповідається?

Він виріс із **зерниночки**,
з **тоненької билиночки**.
Пустила вона **вусики**
і стала **половіль**.

Ішли дощі все **літечко**
крізь неба **синє ситечко**,
зерно до зерна **тулиться**
і починає **зріть**.

Любов Забашта

2. Випиши виділені слова. Познач у них основу, закінчення та частини основи.

 Добери і запиши слова, які мають таку будову:

, , , .

§ 34. Спільнокореневі слова. Корінь слова

Прочитай і запам'ятай українські словосполучення, які ти вживатимеш.

Спільна частина (общая часть).

Споріднені слова (родственные слова).

Спільнокореневі слова (однокоренные слова).

226. Попрацюйте парами.

1. Пригадайте, що означають такі позначення:

2. Запишіть слова, які відповідають поданим схемам.

227. 1. Подумай, що означає слово *споріднений*. Чи зв'язано це слово за своїм значенням зі словами *рідний*, *рідня*, *рід*, *родичі*?
2. Назви зображені предмети. Чи споріднені слова — їх назви?

3. Запиши слова. Назви в них спільну частину — корінь.

В українській мові споріднені слова — це такі, в яких є щось спільне у значенні. У них є спільна однакова частина — корінь, тому споріднені слова називають ще спільнокореневими.

228. 1. Прочитай слова. Знайди серед них споріднені й запиши їх групами.

Читач, квітка, працівник, гаївка, записка, читання, працює, квітковий, праця, письменник, пропис, читанка, гайовий, квітник, переписка, читальня, запис, гай.

2. Споріднені слова однакові за значенням чи різні? Доведи свою думку на прикладах із вправи. Розкажи, що ріднить їх.

Цікаво знати! _____

Гаївка — веснянка, а ще: **гагілка**, **гагүлка** — народна пісня — походить від назви птаха — *гоголь*.

229. Прочитай слова і подумай, які серед них однакові за значенням (синоніми), а які різні, але мають однаковий за значенням корінь (споріднені слова). Випиши спочатку споріднені слова, потім — синоніми. Доведи, що не помилився.

Казати, співати, говорити, співець, балакати, співучий, заспів, розмовляти, розповідати, співак, гай, весна, гаївка, веснянка.

230. 1. Прочитай прислів'я. Спиши. Підкресли спільнокореневі слова. Доведи, що не помилився.

1. Маленька праця краща за велике безділля.
2. Працьовиті руки гори вернуть. 3. Бджола мала, а й та працює. 4. Праця людину годує, а лінь — марнує.

2. Назви антоніми у цих прислів'ях.

 1. Утвори від поданих слів спільнокореневі. Доведи, що не помилився.

Ходити, учити, думати, робота.

2. Склади й запиши три речення із спільнокореневими словами, утвореними від слова *співати*.

§ 35. Чергування голосних і приголосних звуків у корені слова

231. Попрацюйте колективно.

 1. Прочитайте текст. Допоможіть Незнайкові розібратися.

Незнайкові цікаво на уроках. Виявляється, не тільки будинки будуються, а й слова мають свою будову. Вчителька викликала його до дошки і дала таке завдання: «Прочитай слова. Визнач основу і корінь».

1. Папери — папір — паперовий. Столи — стіл — столик. Ножі — ніж — ніжик.

2. Книга — книзі — книжка. Муха — мусі — мушка. Рука — руці — ручка.

Незнайко швидко визначив основу і закінчення та пояснив, що деякі з цих слів не мають закінчення. Але при визначенні кореня хлопчик замислився, бо побачив, що в ньому відбулися зміни. То, може, й корінь став іншим?

2. Спишіть слова. Позначте основу і корінь. Зверніть увагу, які голосні або приголосні звуки змінилися в корені. Які серед записаних слів змінені, а які — спільнокореневі?

232. Зміни слова за зразком. Познач основу і корінь. Підкресли букви, що позначають голосні, які змінилися в корені.

<i>Річ</i> — <i>речі</i>	папір — ...	кінь — ...
стіл — ...	ведмідь — ...	кіт — ...
поріг — ...	лебідь — ...	віз — ...

233. 1. Прочитай, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту речень. Яке з цих речень є загадкою, а яке — прислів'ям? Загадку відгадай.

1. Цвях (берегти) підкову, підкова — (кінь), кінь — сміливця, сміливець — батьківщину. 2. Ходить полем з краю в край, (різати) чорний коровай.

2. Спиши речення. У змінених словах познач основу і корінь. Олівцем обведи букви, що позначають звуки, які змінились у корені.

234. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Змініть слова, додаючи суфікси *-ок*, *-еньк*-, *-ик*. Запишіть. Якого значення набули слова?

Сніг, ніч, дорога, річка, ніж, ведмідь, день.

2. Обведіть олівцем букви, що позначають звуки, які змінилися в корені.

3. До утворених слів доберіть інші, що відповідають на питання *я к и й?* *я к а?* Запишіть словосполучення.

235. Прочитай. Спиши, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту речень.

1. Книжки — мої найкращі (друг). 2. Моя мама працює у (бібліотека), а тато на паперовій (фабрика). 3. Дід був у теплій (шапка) і великому (кожух).

 1. Утвори від поданих слів групи спільнокореневих та запиши їх.

Лебідь, село, віз, сіль, кінь, рука, нога, книга, сніг, лід, гора.

2. Обведи букви, що позначають звуки, які чергуються.

3. Склади два речення зі словами, спільнокореновими до слова *село*.

- 236.** Випиши групи спільнокореневих слів. Познач основу й корінь. Обведи букви, що позначають голосні або приголосні звуки, які змінилися в корені.

Дім, літак, дорога, сіль, домашній, летить, сільниця, подорожник, політ, солоний, подорожній, домівка, льотчик, доріжка.

- 237.** Попрацюйте парами.

Розгляньте малюнки. Запитайте один одного, що намальовано і що де знаходиться. Відповіді запишіть.

- 238.** Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли спільнокореневі слова. Познач у них корінь. Обведи олівцем букви, що позначають звуки, які змінилися в корені.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте на шкільному подвір'ї. То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкуються одна до одної й дзвенять, немов срібні дзвіночки.

За Василем Сухомлинським

- 239.** Прочитай текст, змінюючи слова в дужках за змістом. Добери заголовок. Запиши текст. Обведи олівцем букви, що позначають звуки, які змінилися в корені.

У (кіт) довгі вуса, чутливі вушка, м'які лапки. У (загадка) його названо дідом, який сидить у (кожух) і гріється біля (піч).

- 1.** Від поданих слів утвори спільнокореневі з відтінком ласкавості, пестливості. Запиши.

Кінь, дорога, лід, сніг, береза, зоря, ведмідь.

- 2.** Обведи букви, що позначають звуки, які змінилися в корені.

§ 36. Суфікс

240. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте слова. Скажіть, що вони означають. Як називаються? Спишіть. Позначте будову слів.

Ніч, нічник, нічний, ніченька, ночувати, ночівля.

2. За допомогою якої частини основи утворені спільнокореневі слова? Назвіть серед них слова, які мають: різне значення; різні відтінки у значенні.

3. Скажіть, що таке суфікс і яка його роль у слові.

Розрізняй!
суффикс — суфікс

241. Прочитай. Спиши. Познач корінь і суфікс у другому слові кожної пари. Якого значення надали словам суфікси?

Колосся — колосок, **волосся** — волосина, **гілля** — гілка, **листя** — листок, **зерно** — зернина.

242. Поясни, чому у виділених словах вправи 241 слід писати дві букви, а в споріднених їм — одну.

243. Прочитай і спиши слова. Познач корінь і суфікс. Подумай, суфікси надали словам нового відтінку в значенні чи змінили їх значення. Обґрунтуй свою думку.

Жовтий, **жовтень**, **жовток**; **трава**, **травень**, **травневий**; **ліс**, **лісник**; **квітка**, **квітень**, **квітник**.

244. 1. Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфікса *-ець*. Запиши пари слів. Якого значення надав словам цей суфікс?

папір — ... камінь — ... прапор — ...
хліб — ... вітер — ... корінь — ...

2. Поясни, чому в суфіксі *-ець* слід писати м'який знак.

3. Прочитай і запам'ятай.

 Український народний вислів

Намолоти сім мішків гречаної вовни — наговорити нісенітниць.

245. Прочитай вірш. До кого звертається поет? За допомогою чого автор висловлює свої добрі, ніжні почуття?

Зимонько-снігурочко, А труси тихесенько,
наша білогрудочко, рівненько, гладесенько
не верти хвостом. срібненьким сніжком.

Леонід Глібов

 Прочитай текст. Зміни виділені слова так, щоб надати їм відтінку ласкавості. Добери заголовок і запиши текст.

Біля нашої школи ростуть **молоді берези**. **Дерева** схожі на **дівчат** у білих **платтях**. Навесні **берези** одягнуть нове вбрання із зеленого **листя**.

§ 37. Вимова і правопис суфіксів

246. 1. Прочитай слова. Назви в них суфікс. Порівняй їх вимову й написання у російській та українській мовах.

українский — український
блізкий — близькій
неме́цкий — німе́цький

2. Зроби висновок про те, в яких суфіксах в українській мові вживається м'який знак. Спиши українські слова.

247. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Прочитайте слова лівого стовпчика і спишіть їх. Позначте суфікс. Зверніть увагу на місце наголосу в словах. Доберіть до них слова з правого стовпчика і запишіть поряд.

тонéнький	пролісок
біле́нький	зошит
нове́нький	портфель
молоде́нький	дубок

248. 1. Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфікса *-ськ-*. Запиши пари слів.

Україна — ...	Київ — ...
Росія — ...	Полтава — ...
Білорусь — ...	Львів — ...

2. Розбери утворені слова за будовою.

249. 1. Перетвори подані словосполучення за зразком. Запиши.

З р а з о к. *Каштани Києва — київські каштани.*

Вулиці міста, шахти Донецька, клімат гір, берег моря.

2. Познач основу й суфікс в утворених словах.

250. Прочитай текст. Спиши. Виділені слова розбери за будовою. Поясни роль суфіксів.

Щебетала пташечка під віконечком.

Сподівалась пташечка весни з сонечком.

Прилинь, прилинь, **чáронько**, весно красная, як **легенька хмаронька** в небі ясная.

Народна пісня

Розрізняй!

солнышко — сонечко

 1. Від поданих слів утвори спільнокореневі й запиши за зразком. Познач суфікс.

З р а з о к. *Герой — героїський вчинок.*

низ — ... хмари

село — ... будинок

козак — ... пісня

ткач — ... верстат

грузнути — ... болото

2. З двома словосполученнями (за вибором) склади й запиши речення.

§ 38. Префікс

251. 1. Прочитай спільнокореневі слова. Поясни значення кожного з них. Яка частина основи надала словам різного значення?

прочитають
перечитають
вичитає
зачитає

книжку
цікаве слово

2. Які із спільнокоренових слів можна поєднати тільки зі словом *книжку*, а які — зі словосполученням *цікаве слово*? Запиши утворені словосполучення.

252. Прочитай слова. Утвори від них спільнокореневі за допомогою префікса *без-*. Як змінилося значення слів? Як називаються слова з протилежним значенням? Запиши пари слів.

радісний — ... сніжний — ... хмарний — ...
звучний — ... крайній — ... водний — ...

253. Попрацюйте парами.

Кожне з поданих словосполучень замініть одним словом з префіксом. Запишіть. Позначте префікс.

попросити пробачення — ...
сказати «добрий день» — ...
сказати «до побачення» — ...
лити воду на квіти — ...
сказати «дякую» — ...
зняти із себе пальто — ...

Розвиток мовлення

Попрацюйте колективно.

Розгляньте малюнки. Складіть і запишіть текст за їх змістом. Перше речення розпочніть словом *восени*, а останнє — словом *навесні*. Підкресліть слова з префіксом.

254. Додаючи до слова *шити* префікси *під-, ви-, при-, за-*, запиши, яку роботу виконує мама, коли бере в руки голку.

Дірку на штанях ..., гудзик до сорочки ..., кофточку квітами ..., низ у платті

1. За допомогою префіксів *роз-, без-, при-, про-, за-, від-* утвори від поданих слів спільнокореневі. Запиши слова з префіксом.

Говорити, казати, йти, бігти, читати, писати, малювати.

2. Поясни значення утворених слів.

§ 39. Правопис префіксів. Префікси *роз-, без-*

255. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте слова. Спишіть. Позначте префікс. Підкресліть букву, яка пишеться в кінці префіксів. Зробіть висновок.

Розказати, розпитати, розбігтися, роздягнутися.
Безтурботний, бездушний, безхмарний.

2. Які із слів другого рядка характеризують людину, а яке — погоду?

В українській мові в префіксах *роз-, без-* завжди пишеться буква *з*.

256. Прочитай словосполучення. Спиши, додаючи префікс *роз-* або *без-*.

..казав про зустріч, ..малював сторінку, ..людний берег, ..культурна поведінка, ..клеїти оголошення, ..клював шишку.

257. Прочитай і спиши речення, вставляючи замість крапок префікси *під-, роз-, пере-, по-, при-*. Поясни написання виділених слів.

Сьогодні ми ..їхали в новий будинок. Тепер у мене є кімната. Я сам ..брав її, ..вісив з татом полицки, ..ставив стіл. Потім ..клав книжки і ..вісив розклад уроків.

1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Що означає вислів *сонячне колосисте безмежжя*?

ЛІТОМ У СТЕПУ

Сонячне колосисте безмежжя вабить¹ і кличе до себе. Безкрая голуба далечінь розгортає перед тобою дивну красу барв². Вдалині пропливають степові кораблі — комбайни.

2. Спиши текст. Підкресли слова з префіксом. Поясни правопис цих слів.

З поданими словами і словосполученнями побудуй речення так, щоб вийшов текст на тему «Навесні». Запиши його. Познач у словах префікс.

Весна, розтанув, дзвінки струмочки, розвісили шпаківні, весняні гості.

§ 40. Префікс з-(с-).

259. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте слова. Скажіть, який префікс вживається в російських словах, а які — в українських.

сберечь — зберегти	спросить — спитати
свить — звити	стереть — стерти
сгореть — згоріти	схватить — схопити
сдать — здати	сказать — сказати
срезать — зрізати	сформировать — сформувати

2. Спишіть українські слова. Позначте префікс. Підкресліть букви, перед якими вживається префікс с- і зробіть висновки.

В словах української мови вживається префікс з-. Лише перед буквами к, п, т, ф, х пишеться префікс с-.

¹ *вабить* — привлекать

² *барви* — краски

260. Прочитай слова. Подумай і поясни, до яких з них слід додати префікс *з-*, а до яких — *с-*. Запиши слова, додаючи потрібний префікс, у два стовпчики: в один — з префіксом *з-*, в інший — з префіксом *с-*.

..робити, ..малювати, ..питати, ..клеїти, ..варити, ..ходити, ..творити, ..фальшивити, ..сипати, ..чистити.

261. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Запишіть. Позначте префікс.

Сказать товарищу, сварить обед, рассказать сказку, спросить у учителя, бесстрашный боец, стереть с доски, сдать тетрадь, сходить в кино.

262. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, додаючи замість крапок префікс *з-* або *с-*.

Над ставом ..хилилися верби. Вони вже давно ..кинули своє вбрання. Їжачок ..горнувся в клубочок, не ..будить його. Білочка ..ховала в дуплі горішки. Вона ..бирала їх улітку.

 1. Від поданих слів утвори за допомогою префіксів *роз-*, *без-*, *з-*, *с-* спільнокореневі й запиши замість крапок. Поясни правопис префіксів.

Ховати — ...; робити — ..., ...; котити — ..., ...; будувати — ..., ...; цінний — ...; чесний —

2. Подумай, чи є серед записаних тобою слів синоніми і антоніми. Назви їх. Обґрунтуй свою думку.

§ 41. Апостроф після префіксів

263. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о.

1. Прочитайте слова. Зверніть увагу, який знак вживається після префіксів у російській і в українській мовах.

съезд — з'їзд въехать — в'їхати
объявляют — об'являти объединение — об'єднання

2. Які звуки позначаються буквами *ї*, *я*, *є* в українських словах? Спишіть. Позначте префікс.

В українській мові після префіксів, що закінчуються на приголосний, перед я, ю, є, ї на письмі ставиться апостроф.

264. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Прочитайте слова. На які дві групи їх можна поділити? Випишіть слова в два стовпчики. Позначте префікс. Поясніть написання слів.

Об'єднання, в'янути, роз'їзд, голуб'ятня, в'їдли-
вий, з'юрбитися¹, п'ятниця, з'їзд, з'явитися, м'я-
кий, під'їзд, в'юн, солов'їний.

2. Прочитайте і придумайте ситуацію, коли треба вжити один з цих висловів.

 Українські народні вислови

П'яте через десяте — так говорять, коли робо-
та виконана абияк.

Мало каші з'їв — так говорять, коли людина
береться за непосильну для неї роботу.

265. 1. До дієслова *їхати* додай префікси *в-, ви-, з-, пере-, під-* і запиши утворені слова.

2. Подумай, які з них можна поєднати за змістом з поданими словосполученнями.

До Києва, у Київ, з Києва; з гори, на гору, до гори.

3. Запиши утворені словосполучення. Познач у дієсловах префікс.

266. 1. До поданих слів добери слова з протилежним значенням і запиши їх парами. Поясни написання дібраних слів.

Виїхати — ..., об'єднати — ..., з'їхатись —

2. Подумай, які з дібраних слів слід вставити в речення *Дружба ... людей, а війна ...*. Спиши. Підкресли слова-антоніми.

¹ *з'юрбитися* — столпиться

267. Прочитай текст. Добери заголовок. Запиши, розкриваючи дужки. Поясни написання виділених слів.

У квітні прилітають стрижі й ластівки. Під дахами **(з)являються** пташині гнізда. Сонце швидко **(з)ідає** останній сніг. **(В)юються** дзвінки струмочки і збігають у річку.

1. Прочитай і запиши слова, подані у чарівних колах. У яких з них треба вжити апостроф? Чому?

по- з-
ви- явиться роз-
їсти
за- під-

ви- з-
за- їхати роз-
єднатися
при- під-
по-

2. З двома словами, у яких вживається апостроф, склади й запиши речення.

§ 42. Префікси і прийменники

268. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Утворіть слова за схемою зліва. Потім з цими словами утворіть словосполучення, додаючи слова, подані справа. Для чого використовуються префікси? А прийменники?

пере
до
з
про

летіти

над		містом
з		аеродрому
до		Москви
через		океан

269. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

1. Прочитайте вірш. Спишіть, розкриваючи дужки. Позначте префікси, підкресліть прийменники.

(Під) березу їжачок
(на) носив сінця стіжок.
От (про) кинувся грибок,
а на нім лежить стіжок.

І (роз)сердився грибок,
(в)перся (в)землю — і стіжок
(роз)летівся, наче пух.
Їжаку забило дух.

Михайло Стельмах

2. Обміняйтеся зошитами і перевірте, як виконано вправу.

270. Перетвори словосполучення за зразком і запиши. Познач префікси. Підкресли прийменники.

З р а з о к. Приморське місто — місто біля моря.

Пришкільна ділянка —, прикордонний ліс —, підземне озеро —, підмосковні села —, закордонні країни —

271. 1. Запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Доведи, що не помилився.

(За) йти (за) дерево, (під) їхати (під) будинок, (з) робити (з) паперу, (від) росток (від) яблуні, (з) їхати (з) гори.

2. Поясни, у яких словах треба поставити апостроф. Чому?

 Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, дописуючи потрібні префікси і прийменники.

Оксанка ходить (...) бібліотеку. Там (...) шафах і (...) полицях багато книжок. (...) бібліотеці тихо і гарно. Бібліотекар (..) поміг Оксанці (..) брати цікаву книжку. Дівчинка (..) дякувала.

Зверни увагу! Якщо слово закінчується на приголосний, а наступне починається з приголосного, то можна вживати прийменник *у*, а не *в*: зайшов у бібліотеку.

§ 43. Ненаголошені голосні в корені слова

272. 1. Прочитай подані слова. Зверни увагу, що ненаголошений голосний [e] наближається при вимові до [u], а ненаголошений [u] — до [e].

Вимовляй: в[е^и]сна, в[е^и]рба, ст[е^и]пи
з[и^е]ма, кл[и^е]нок, д[и^е]мок

2. Подумай, які голосні звуки в українській мові потребують перевірки під час написання відповідних букв.

273. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.
Прочитайте текст. Допоможіть Незнайкові.

Незнайко вирішив написати оповідання про зиму. Взяв ручку й зошит і почав писати.

Яка гарна з...

Написав букву з і зупинився. Яку ж далі букву писати: *и* чи *е*? Вимовляємо ніби [e]. А пишемо?

Хто допоможе Незнайкові?

В українській мові спосіб перевірки ненаголошених голосних такий самий, як і в російській, тобто: треба змінити слово або дібрати спільнокореневе так, щоб ненаголошений звук став наголошеним.

274. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о.

Випишіть у стовпчик слова з ненаголошеним голосним у корені. Серед поданих слів знайдіть до кожного перевірте й запишіть за зразком. Позначте корінь. Поставте знак наголосу. Підкресліть букви, що позначають ненаголошені й наголошені звуки [e], [и].

З р а з о к. Зелéний — зéлень.

Схилити, книжковий, схил, синіє, книжка, синій, листочки, веселий, тихо, весело, тихесенько, листя, сивий, сивина.

275. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

Прочитайте слова лівого стовпчика. Знайдіть серед них перевірні до слів правого стовпчика. Запишіть спочатку перевірене слово, а через риску те, у якому пропущено букву.

вимерзати, перемерзати
мерзнути
чергування, черга
постелити, застелений
потепліти, теплий

...— зам?рзати
...— ч?ргувати
...— ст?лити
...— т?плиця

276. Прочитай слова й перевір їх написання за зразком. Запиши. Скажи, в якому стовпчику написання букв *e, u* перевіряється зміною слова, а в якому — добором спільнокореневого.

v..cнá — *vécни*

ш..пóче — *шéпiт*

с...лó — ...

з...лéний — ...

кр...лó — ...

с...лáч — ...

з..мá — ...

л..сiця — ...

277. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

У ТЕПЛИЦІ

Крізь великий скляний дах у теплицю щодня заглядає зимове сонце. Воно потрібне для життя рослин. Є в приміщенні¹ й штучне² сонце. Це величезні електричні лампи. Під ними вирощують розсаду.

2. Спиши. У виділених словах знайди й підкресли букви, що позначають ненаголошені [e], [и] в корені.

 Прочитай слова. Добери до них перевірні й запиши через риску. Познач ненаголошені [e], [и] в корені.

великий —

лисичка —

березовий —

земляний —

червоний —

синичка —

¹ приміщення — помещение

² штучне — искусственное

- 278.** Прочитай слова. Випиши їх у два стовпчики: у перший — слова з ненаголошеними [е], [и] в корені, у другий — з наголошеними. Постав знак наголосу. Познач корінь.

Кислиця, щебетання, глибокий, шепіт, лебединий, кислий, глибше, темніє, шепоче, щебет, лебідь, темно.

- Розрізняй!
глибокий — *глибокий*

- 279.** Прочитай слова. Добери до кожного перевірно. Запиши спочатку перевірно, потім те, яке треба перевірити. Підкресли букви, що позначають ненаголошені [е], [и] в корені.

... — с..стра	... — з..ма
... — ш..рокий	... — в..селий
... — в..сняний	... — в..шневий
... — в..ликий	... — т..плиця

- 280.** Прочитай текст. Спиши. Підкресли букви, що позначають ненаголошені [е], [и] в корені. Поясни написання цих слів.

НАВЕСНІ

Пригріло весняне сонечко. Широко розлилися ріки. Зазеленіли дерева в лісі. Весело защебетали пташки. На верхівці сосни майнула швидка білочка. Пробігла через поляну хитра лисиця. Все ожило.

- 281.** По працюйте парами. Прочитайте вірш. Знайдіть у ньому слова з ненаголошеними [е], [и] в корені. Вивчіть вірш і запишіть з пам'яті.

Буду я навчатись мови золотої
у трави-веснянки, у гори крутої,
в потічка веселого, що постане річкою,
в пагінця зеленого, що зросте смерічкою.

Андрій Малишко

282. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви. Доведи, що не помилився.

За с...лом у нас на всі кінці світу дороги дороги біжать. Аж три до лісу розбіглися, а дві — до луку. У полі пролягла тільки одна в..лика дорога, а далі від неї по обидва боки багато і ст..жок, і доріжок в'ється.

2. Поясни вживання апострофа в останньому слові.
3. У якому значенні в тексті вжито слова *біжать*, *розбіглися*?

◆ 1. Прочитай слова і словосполучення. Подумай, на яку тему можна скласти з ними текст. Це буде розповідь чи опис?

Навесні, зазеленіли, з'явилися, пернаті друзі, селитися, радісно щебетати, вітати весну.

2. Склади й запиши текст. Познач ненаголошені голосні в корені.

§ 44. Дзвінки й глухі приголосні в корені слова

283. **П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .**

Перевірте, приголосні [б], [в], [г], [г'], [д], [д'], [ж], [дж], [з], [з'], [дз], [дз'] дзвінки чи глухі.

А приголосні [к], [п], [т], [т'], [х], [ш], [с], [с']?

284. **П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .**

1. Вимовляйте чітко, дзвінко. Спишіть. Підкресліть букви, що позначають дзвінки приголосні в корені.

[б]: дуб, шубка, голубка, дубки

[д]: дід, грядка, будка, кладка

[ж]: ніж, книжка, ложка, важко

[з]: віз, берізка, казка, низка

[з']: близько, низько, слизько, грязько

2. Зверніть увагу, як вимовляються звуки, позначені буквою *з* у кінці та в середині слова. Повправляйтесь у вимові.

В и м о в л я є м о :

Дзвінкий [г] — луг, пиріг, поріг, сніг, друг.

Глухий [х] — легко, кігті, нігті, вогкий.

3. Вимовте звуки й назвіть букви в словах другого рядка.

Дзвінкі приголосні в кінці та в середині слів вимовляються дзвінко, крім звука [г] у середині слів:

[х] [х] [х] [х]
легко, кігті, нігті, вогкий.

285. П о п р а ц ю й т е п а р а м и.

1. Вимовте слова — назви малюнків і послухайте один одного.

2. Складіть і запишіть речення з двома словами (за вибором).

286. 1. Прочитай, правильно вимовляючи дзвінкі приголосні у виділених словах.

1. — Що ти, Березню, привіз
для своїх сестер-беріз?
— Сонячні сережки,
ниток для мережки.

2. Сироїжки-білоніжки
стали край доріжки.
А грибки боровики
поховались під дубки.

2. Один з віршів вивчи і запиши з пам'яті.

287. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли букви, що позначають дзвінки приголосні, які не оглушуються в кінці та в середині слів.

Узимку надворі господарює Дід Мороз. Він усе навкруги одягає в теплі шубки. Засипає снігом стежки-доріжки. На річки й озера настилає лід.

 Прочитай слова, правильно вимовляючи дзвінки приголосні в середині і в кінці слів. Спиши, добираючи до них інші слова, які відповідають на питання *я к и й? я к а?* Запиши за зразком: *Струнка берізка.*

Берізка, доріжка, книжка, гриб, дід, голуб, хліб, шубка, грядка, зарядка.

288. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

 1. Прочитайте слова. Зверніть увагу, який приголосний звук вимовляється перед голосним, а який — перед приголосним.

В и м о в л я є м о :

ні[х]ті
кі[х]ті
про[з^в]ба
моло[д^д]ба

П и ш е м о :

нігті, бо перевірене ніготь
кігті, бо кіготь
просьба, бо просити
молотьба, бо молотити

2. Зробіть висновок, написання яких букв, що позначають приголосні звуки, треба перевіряти.

 Зверніть увагу! В українській мові спосіб перевірки при позначенні приголосних у наведених словах такий самий, як і в російській.

289. Прочитай. Випиши спільнокореневі слова. Написання яких з них треба перевіряти? Чому?

1. Легко сказати, а важче зробити. 2. Легенький вітрець доносив запах польових квітів. 3. При в'їзді в місто ми помітили напис «Ласкаво просимо!». 4. Моя просьба до всіх — не порушуйте тишу.

290. Прочитай речення. Спиши. Підкресли однією лінією слова, в яких позначення дзвінких приголосних буквами не потребує перевірки, а двома — слова, написання яких треба перевіряти.

1. Важко в навчанні — легко в бою. 2. Солодка ягідка червоніла в траві. 3. Повітря стало вогким. 4. Швидко казка кажеється, та не швидко діло робиться.

291. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Подумайте, які букви треба писати в поданих словах. Щоб не помилитися, доберіть перевірні слова і запишіть їх поряд. Позначте корінь.

моло(ть? дь?)ба
боро(ть? дь?) ба
ко(сь? зь?)ба

про(сь? зь?)ба
ле(г? х?)ко
ні(г? х?)ті

292. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

1. Тепер збирання й моло..бу хлібів проводять комбайни. 2. Неле..ка, але почесна робота у хліборобів. 3. Я виконаю вашу про..бу. 4. У людини на пальцях ні..ті, а в орла — кі..ті. 5. Зимове пальто важке, а весняне — ле..ке.

2. Запиши перевірні слова до слів з пропущеними буквами. Познач корінь.

§ 45. Написання слів типу *сонце, серце, чесний*

293. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте. Порівняйте вимову й написання слів у російській і українській мовах.

областной — обласний
поздний — пізній
радостный — радісний
совестный — совісний

сердце — серце
солнце — сонце
честный — чесний
счастливый — щасливий

2. У якій мові вимова поданих слів відповідає написанню? Спишіть українські слова.

294. 1. Утвори словосполучення з поданих слів. Запиши.

сонце	нарада
радісний	добре
пізня	осінь
обласна	день
серце	яскраве

2. З двома словосполученнями склади два речення.

295. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

Прочитайте текст. Спишіть. Підкресліть виділені слова. Поясніть їх написання. Розіграйте діалог за змістом тексту.

Сьогодні Юрко встав **пізно**. Він чомусь розсердився й нагримав на свою сестричку. Потім йому стало **совісно**. Хлопчик вибачився. У сестрички добре **серце**. Вона радісно посміхнулася. Діти помирилися.

296. Прочитай речення. Подумай, чи потрібно вставляти букви *т, л* замість крапок. Запиши речення.

1. Чес..на людина ніколи не скаже неправди.
2. Ус..на відповідь має бути чіткою, виразною і правильною.
3. Хай завжди буде со..нце в дітей усього світу!
4. Хай на обличчях матерів сяють щас..ливі усмішки!

 Прочитай і запиши речення, додаючи замість крапок потрібне за змістом слово, спільнокореневе до виділеного.

1. Місто, що є центром **області**, — ... центр.
2. День, коли все **радує**, — ... день.
3. День, коли світить **сонце**, — ... день.
4. Гість, що прийшов **пізно**, — ... гість.

297. П о п р а ц ю й т е п а р а м и .

 Перекладіть подані словосполучення українською мовою й запишіть.

Честный товарищ, счастливая семья, радостная весна, солнечный зайчик, поздний вечер.

298. Від слів *серце, честь, совість, щастя* утвори спільнокореневі, які відповідають на питання *я к и й?* Запиши пари слів. Познач корінь. Поясни написання утворених слів.

299. Прочитай слова й словосполучення. Подумай, на яку тему можна скласти з ними текст. Склади текст. Добери до нього заголовок. Запиши текст. Підкресли слова з орфограмами.

Вихідний день, радісний настрій, друзі з обласного центру, показати місто (село), дуже задоволені.

Зверни увагу! У словах *кістлявий, пестливий*¹, *хвастливий* звук [т] вимовляється і позначається на письмі буквою.

300. Склади речення зі словами *хвастливий, пестливий* і запиши їх. Познач орфограми.

301. 1. Добери антоніми до виділених слів і запиши подані й утворені словосполучення. Підкресли орфограми.

рання весна — ... весна
дощовий день — ... день
сумний настрій — ... настрій

2. З двома утвореними словосполученнями склади й запиши речення.

§ 46. Відсутність подвоєння в словах типу *клас, група, колектив*

302. П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Прочитайте текст і розкажіть, що цікавого розповідається в ньому про слова.

Останнім часом Незнайко став дуже уважним. Одного разу він звернув увагу на групу слів, які в російській мові пишуться з двома однаковими буквами, а в українській — цього подвоєння немає.

бассейн — *басейн*

пассажир — *пасажир*

касса — *каса*

класс — *клас*

шоссе — *шосе*

троллейбус — *тролейбус*

коллектив — *колектив*

аллея — *алея*

суббота — *субота*

группа — *група*

¹ *пестливий* — лаекательный

Замислився Незнайко, але не додумався, чому це так. Тоді він звернувся до вчительки.

Ось що вона йому розповіла:

— Здебільшого це слова, які прийшли в російську й українську мови з інших мов. На батьківщині вони писалися з двома однаковими буквами. Тому в російській мові їх теж так стали писати.

А в українській мові такі слова піддалися впливу українського письма: звуки, що не подовжуються у вимові, не позначаються на письмі двома буквами.

2. Спишіть українські слова. Запам'ятайте їх написання.

303. Прочитай слова вголос. Прислухайся до вимови звуків. Чому в одних словах є подвоєння букв, а в інших — немає?

1. Інна, Ганна, ванна, тонна, манна.

2. Група, алея, колектив, клас, Росія.

Розрізняй!
Россия — *Росія*

304. Прочитай словосполучення. Склади з ними речення і запиши їх. Запам'ятай написання виділених слів.

Група учнів; алея парку; колективна праця; троллейбусний маршрут; плавальний басейн.

305. Прочитай текст. Подумай, у яких словах замість крапок слід вставити букву, а в яких — ні. Спиши.

У суб..оту ми всім клас..ом поїхали на екскурсію. Трол..ейбус підвіз нас прямо до взут..евої фабрики. Нам показали, як виготовляють взут..я. Назад ми поверталися по Харківському шос..е.

 Від слів *пасажир, клас, шосе, троллейбус, колектив, субота, група* утвори інші, які відповідають на питання *я к и й?* Добери до утворених слова, які відповідають на питання *х т о? або щ о?* Запиши утворені словосполучення.

З р а з о к. Пасажирський поїзд.

Розвиток мовлення

П о п р а ц ю ю т е к о л е к т и в н о .

1. Розгляньте малюнки. Складіть розповідь за малюнками й запитаннями. Подумайте, як назвати розповідь. Запишіть її.

1. Що вирішили зробити учні?
2. На чому вони поїхали до кінотеатру?
3. Де діти купили квитки?
4. Який фільм вони дивилися?

2. Які мультфільми ви любите дивитися?

306. Попрацюйте парами.

Прочитайте і перекладіть українською мовою подані словосполучення. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Дружный коллектив, письмо из России, поздравительная телеграмма.

307. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені слова.

1. Квитки на поїзд продаються у ... вокзалу.
2. Дружно працювали учні другого 3. Змагання з плавання відбудеться в плавальному

2. Поясни написання дібраних тобою слів, а також тих, що виділені в останньому реченні.

308. Прочитай слова вголос. Подумай, за якими ознаками їх можна поділити на дві групи. Запиши кожен групу слів з нового рядка. Поясни написання слів.

Пасажир, гілля, тролейбус, субота, колектив, вугілля, проміння, група, взуття, шосе, колосся, Росія, телеграма, знання.

309. Прочитай речення, вставляючи потрібні за змістом слова. Запиши речення.

1. На голові у дівчинки кучеряве 2. Вітер гойдає хвилі пшеничного 3. Сонячне ... прогріває землю. 4. Бабуся прислала Петрикові вітальну 5. Учні зайшли у свій

 1. Прочитай слова і словосполучення. Подумай, на яку тему можна скласти з ними текст.

Субота, група, по суниці, шосе, поле, припікало, ліс, розбрелися, сонячна, галявина, червоніли, почали збирати, смачні, запашні, повні кошики, задоволені (радісні), додому.

2. Склади й запиши текст. Підкресли слова з орфограмами.

§ 47. Повторення виченого за рік

Перевір себе

- 310.** 1. Прочитай слова і спробуй розказати про них, відповідаючи на запитання, подані справа.

учитель		Що означає слово?
золотий		З яких звуків воно складається?
прочитаю		Якими буквами позначені ці звуки?
		З яких частин складається слово?

2. Розкажи так само про слова *льон*, *джміль*, *дощ*, *гілля*, *солов'їний*.

- 311.** Запиши слова, будову яких можна позначити так:

- 312.** П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Підготуйтеся записати текст під диктовку. Поясніть написання виділених слів.

Ліс іще дримає. Небо міниться, грає усякими барвами¹. Зашепотіли збуджені листочки, заметушилась у траві комашня. Розітнулося² в гущині голосне щebetання солов'я. Полохливий заєць пригинає вуха, слухає. Аж ось ринуло зі сходу ясне проміння сонця і впало на синю від роси траву.

За Михайлом Коцюбинським

- 313.** 1. Прочитай текст. Спиши. Поясни написання виділених слів.

РИБ'ЯЧА СІВБА

Рибу можна сіяти так само, як сіють пшеницю й жито. **Риб'яче насіння** — це риб'яча ікра. Посівна площа — ставкі, озера та річки. І тут що посієш, те й пожнеш.

2. Випиши спільнокореневі слова. Доведи, що не помилився.

¹ *грає усякими барвами* — играет разными цветами

² *розітнулося* — раздалось

- 314.** 1. Прочитай текст. Визнач, розповідь це чи опис. А, може, розповідь з елементами опису? Обґрунтуй свою думку.

Це був м'який, пухнастий клубочок з великими очима й рожевим носиком. Часто він грівся на підвіконні на сонечку. Любив пити молоко з блюдечка, ловити лапкою мух на вікні. А ще — кататися по підлозі, граючись папірцем або власним хвостиком. Коли спав, то співав пісеньку: мурр-мурр.

2. Про кого йдеться в тексті?

3. Склади подібний текст про тварину, яку найкраще знаєш, найбільше любиш. Перевір, чи згадаються твої друзі, про кого йдеться в тексті.

- 315.** П о п р а ц ю й т е к о л е к т и в н о .

1. Розгляньте малюнки. Доберіть назву. Складіть розповідь за малюнками. Почніть свою розповідь так, як починаються казки.

2. Запишіть складену розповідь. Поясніть, які речення використали, які розділові знаки поставили в кінці цих речень.

316. До кожного слова з лівого стовпчика добери один із синонімів, поданих справа. Змінюй їх за змістом. Запиши утворені словосполучення.

очі, костюм
вода, сонце
зима, мороз

карий, коричневий
палючий, гарячий
лютий, холодний

Розрізняй!
горячий — *гарячий*

317. Прочитай слова. Поясни їх правопис. Випиши слова, близькі за значенням. Розбери їх за будовою.

Сонце, проміння, олівець, ніч, джміль, кров, учень, учениця, школярка, льон, навчання, колосся, заєць, дощ, товариш, п'ятниця, речення, алея, каса, щасливий, вулиця, айстра.

318. Прочитай текст. Скажи, це розповідь чи опис. Обґрунтуй свою думку. Випиши виділені слова. Поясни їх написання.

Ремез — маленька пташка. На голові й шиї у нього біле **пір'ячко**. Від дзьоба й навколо ока йде смужка чорного **кольору**. Гніздо ремеза схоже на майстерно сплетений **гаманець**¹ з отвором збоку. Висить воно на **тоненькій** гілочці верби над самою водою.

319. 1. Прочитай вірш. Про що в ньому розповідається?

Я все люблю в своїм краю:
найбільше — матінку свою,
ласкаву, радісну, єдину —
люблю, як сонце, Батьківщину.

Микола Сингаївський

2. Запиши перший рядок. У кінці постав крапку. Підкресли головні члени речення.

¹ *гаманець* — кошелёк

Звуки і букви

§ 1.	Усне й писемне мовлення	4
§ 2.	Звуки мовлення і позначення їх на письмі буквами. Правила української літературної вимови	12
§ 3.	Алфавіт. Велика буква	17
§ 4.	Голосні звуки, позначення їх буквами. Склад	21
§ 5.	Наголос	23
§ 6.	Приголосні звуки, позначення їх буквами	25
§ 7.	Тверді і м'які приголосні звуки	29
§ 8.	Вживання м'якого знака (ь) після букви <i>ц</i>	31
§ 9.	Позначення м'якості приголосних перед <i>о</i>	34
§ 10.	Подовження м'яких приголосних звуків і позначення їх на письмі	38
§ 11.	Повторення вивченого	39
§ 12.	Пом'якшення твердих приголосних перед <i>і</i>	41
§ 13.	Вживання букв <i>и, і</i> після <i>г, к, х</i> та <i>ж, ч, ш, щ</i>	43
§ 14.	Відсутність м'якого знака (ь) після букв, що позначають тверді приголосні звуки	45
§ 15.	Апостроф	49
§ 16.	Повторення вивченого	55

Текст. Речення

§ 17.	Що таке текст. Тема і головна думка тексту	57
§ 18.	Типи текстів	59
§ 19.	Зв'язок між реченнями тексту. Абзац	63
§ 20.	План тексту	64
§ 21.	Повторення вивченого	66
§ 22.	Речення. Види речень за метою висловлювання	66
§ 23.	Розділові знаки в кінці речень	69
§ 24.	Звертання в реченнях. Розділові знаки при звертанні	71
§ 25.	Головні й другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні	73
§ 26.	Складне речення	78
§ 27.	Повторення вивченого	81

Слово

§ 28.	Лексичне значення слова	83
§ 29.	Слова, близькі за значенням (синоніми)	87

§ 30. Слова, протилежні за значенням (антоніми)	89
§ 31. Багатозначність слів. Пряме й переносне значення слів	92
§ 32. Повторення вивченого	95

Будова слова

§ 33. Основа слова. Закінчення	96
§ 34. Спільнокореневі слова. Корінь слова	97
§ 35. Чергування голосних і приголосних звуків у корені слова	99
§ 36. Суфікс	102
§ 37. Вимова і правопис суфіксів	103
§ 38. Префікс	104
§ 39. Правопис префіксів. Префікси <i>роз-, без-</i>	106
§ 40. Префікс <i>з-(с-)</i>	107
§ 41. Апостроф після префіксів	108
§ 42. Префікси і прийменники	110
§ 43. Ненаголошені голосні в корені слова	112
§ 44. Дзвінки й глухі приголосні в корені слова	115
§ 45. Написання слів типу <i>сонце, серце, чесний</i>	118
§ 46. Відсутність подвоєння в словах типу <i>клас, група, колектив</i>	120
§ 47. Повторення вивченого за рік	124

Навчальне видання

*ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна
ОХОТА Галина Іванівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова і мовлення. Правопис

Підручник для 3 класу
шкіл з російською мовою навчання

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Відповідальна за випуск *М. М. Москаленко*. Редактор *Т. Г. Рижова*.
Художній редактор *І. П. Васильєва*. Художник обкладинки *О. Є. Коркіщенко*.
Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*. Комп'ютерна верстка *О. Д. Новікової*.
Коректор *Л. В. Липницька*.

Здано до набору 17.03.03. Підписано до друку 21.04.03. Формат 70×100/16.
Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк офс. Ум. друк. арк. 10,40+0,33 форзац.
Ум. фарбовідб. 43,57. Обл.-вид. арк. 6,35+0,58 форзац. Тираж 140 000 пр.
Вид. № 36873. Зам. № 345-3

Набір та верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»

Видавництво «Промінь», 03127, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 120, корп. 1.

Свідоцтво ДК № 1314 від 31.03.2003 р.

Віддруковано з готових діапозитивів
на ВПК «Глобус», 79035, Львів, Зелена, 101/5.